

2
646

Հրատարակ. Ա. Մալխասեանցի

ՀԱՍԱՆ ՓԱՂԱՅԻ ՀԵՔԵԱԹԸ

(ԳԵՕՈՒՅՆԻՔԻ ՀԵՔԵԱԹՆԵՐԻՑ
ա է կ ը)

Փոխադրեց Տաճկերէնից

ՍՈՒՔԻԱՆ ՀԱՅՐԵԱՆ (ԼԱՅԱԹ)
ՍՈՒՔԻԱՆ ՀԱՅՐ.

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ
ՏՊԱՐԱՆ Ա. Մ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑԻ
1910

2
646

Հրատարակ. Ա. Մալխասեանցի

ՀԱՍԱՆ ՓԱՂԱՅԻ ՀԵՔԵԱԹԸ

(ՔԵՑՈՌՕՂԼՈՒ ՀԵՔԵԱԹՆԵՐԻՑ
Մ Է Կ Ր)

Փոխադրեց Տաճկերէնից
ՍՈՒՔԻԱՍ ԶԱՀՐԻԵԱՆ (ԻՍԱՅԱԹ)

ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼ
ՏՊԱՐԱՆ Ա. Մ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑԻ
1910

812-61

ՀԱՍԱՆ ՓԱՇԱՅԻ ՀԵՔԵԱԹԸ

Իւր ժամանակին Հռչակաւոր Քեռօղլին բնակուում էր Չարտախի Չամլիբէլում իրայ քաջերով, որոնք ըստ աւանդութեան թուով 7000 — էին Հասնում: Այդ քաջերի թւումն էր նաև Այվազ խանը:

Այդ ժամանակին Սիլիստրա կոչուած քաղաքում կար Հասան փաշա անունով, յայտնի կարողութեան տէր մի կառավարիչ, որը թէ փառասէր և թէ զուարճասէր մի անձնաւորութիւն էր:

Մի օր Հացկերոյթի ժամանակ, երբ Հասան փաշան շրջապատուած էր իր բարեկամներով ու ազգականներով, առարկայ բաց եղաւ մարդկանց ունեցած կեանքի, կարողութեան և կենցաղավարութեան վերայ: Այդ միջոցին Հասան փաշայի բարեկամներից մէկը նկատեց որ, եթէ Հասան փաշան Քեռօղլու յայտնի համբաւ վայելող Ղըռաթն էլ որ և է կերպով կարողանայ ձեռք բերել, այն ժամանակ այլ ևս ոչ մի պակասութիւն չի մնայ Հասան փաշայի թէ կարողութեանը և թէ անուանը, համարեա ինքը միակը կը լինի աշխարհում, ամեն կերպ բարեմասնութիւններով օժտուած:

Հասան փաշան թէպէտ և լսելէր Քեռօղլու Ղըռաթի մասին, բայց երբէք չէր մտածել, որ իրայ կարողութեան պակասորդը լրացնողը Ղըռաթը պէտքէ լինի: Փաշան երբ լսեց այդ անսպասելի լուրը՝ զարմացաւ. կարծես թէ այդ ըրպէին նա մոռացաւ իւր առջև դրուած սեղանի ճոխութիւնը և շրջապա-

տողները փաղաքշանքները. որովհետեւ այդ լուրը հետաքրքրեց նրան: Նա անվերջ մտածմունքով հարցնում էր սրան նրան և յատկապէս ուզում էր մի առ մի լսել և գիտենալ Ղըռաթի ունեցած առաւելութիւնները: Բայց որքան լսում էր՝ այնքան սիրահարվում ու յափշտակվում էր Ղըռաթի վերաբերեալ պատմութիւններով:

Լսելով մանրամասն խօսակցութիւնը, կարծես ըստէաբար փոխուեց և մտքով ուղացաւ Չամլիբէլ Ղըռաթի մօտ: Նրա խելքն ու միտքը կաշկանդուեց երեւակայական ցնորքներով. իբր թէ տեսնում էր Ղըռաթին հրաշալի կերպով իւր առջև կանգնած ոտքերը դոփելիս: Այնուհետեւ նա այլ ևս չը կարողացաւ դիմանալ, անմիջապէս հրամայեց մունետիկի ձեռքով յայտարարել թէ՝ «ով որ կարողացաւ Չարդախի Չամլիբէլից Բեօռօղլու Ղըռաթը բերել Հասան փաշայի համար, փաշան խոստանում է նրան իւր Թելլի խանում քոյրը կնութեան տալ հարուստ օթիտով ու մեծ գումարով»:

Այդ ժամանակ մի պարտիզպանի աշակերտ Համզա անունով, որին մականուն էին տալիս Բեալ-օղլան, մի կողով կանանչի էր բերել քաղաք ծախելու: Երբ լսեց մունետիկի տուած յայտարարութիւնը և միանգամայն յափշտակուելով Հասան փաշայի տուած խոստումներով՝ թողեց իւր կողովն ու կանանչին բոլորովին անտէր անտիրական, մօտեցաւ մունետիկին և ասաց. — «սիրելիս, ձեր յայտարարած պահանջը ես կարող եմ կատարել, եթէ դուք յանձնառնէք ինձ ներկայացնել փաշային»: — «Ամենայն ուրախութեամբ, պատասխանեց մունետիկը, ուրեմն հետեւիր ինձ»: Այս ասելով՝ մունետիկը Բեալ-օղլանի հետ միասին աճապարեցին Հասան փաշայի բնակարանը, ուր տակաւին երեւակայութեան մէջ տարուբերվում էր փաշան և համարեա զառանցում թէ՝ «կայարդեօք աշխարհում մի անձնուրաց մարդ, որ յանձն առնի մտնել Չամլիբէլ այն արիւնարբու խմբի մէջ, և կարողանայ

աջողացնել, որ թէ ինքը ողջ մնայ և թէ Ղըռաթը մի կերպ դուրս բերէ այնտեղից և անվտանգ հասցնէ ինձ, այն էլ Բեօռօղլու Ղըռաթը... Ո՛չ, ո՛չ, չէ կարելի, որովհետեւ այդպիսի յանդուգն քայլ հրէշներն անգամ հազիւ թէ կարող են անել և վստահիլ յանձն առնել կատարելու, ուր մնաց որ թուլամորթ մահկանացուներից մէկը վստահի այդ քայլն անել...»: Հասան փաշան երբ այսպիսի դառն մտքերով պաշարուած մերթ զառանցում էր և մերթ սթափուելով ծխում ծխամորճը, յանկարծ դուռը ճռնչալով բացուեց: Ներս մտնողը մունետիկն էր, որը արժանաւայել թամաննա անելուց յետոյ, Բեալ-օղլանի հետ միասին կանգնեցին դռան ետեւը:

Հասան փաշան որ թախիժը երեսին և ձեռը ճակատին դրած նստել էր, զլուխը բարձրացրուց և աչքերը սևեռելով եկուորների վերայ, ճանաչեց որ եկողը մունետիկն էր, բայց թէ ով էր հետի եկող օտարականը՝ նրա մասին ոչինչ չը գիտէր:

— «Հը, ի՞նչ ունիս մունետիկ, ասա շուտով»:

Մունետիկը կրկին խոնարհեց գլուխը, և ուրախ ժպտով ասաց. — «Ձերդ զերազանցութիւն, այս երիտասարդը յանձնառու է լինում ձեր վսեմութեան բարձր հրամանը ճշտիւ կատարելու, եթէ միայն դուք բարեհաճիք»:

Փաշան մի զննողական հայեացք ձգելով օտարականի վերայ, մեղմօրէն հարցուց. — «Ձաւակս, ի՞նչպէս է ձեր անունը»:

— «Ծառադ եմ, իմ անունը Համզա է» խոնարհուած թեամբ պատասխանեց Բեալ օղլանը:

— «Ուրեմն դուք մի առ մի լսել էք մունետիկի տուած յայտարարութիւնը, հարցուց փաշան:

— «Այո լսել եմ, փաշա էֆէնտի, պատասխանեց Բեալ օղլանը:

— «Ուրեմն երևում է որ դուք ձեզ վրայ վստահ էք, որ կարող էք այդ ծառայութիւնը անել ինչ համար»:

— «Մինչև վերջին շունչս պատրաստ եմ, որքան կարելի է, հնարաւոր միջոցներ գործ դնել, ձեր բաւականութեանը լրում տալու համար, միայն եթէ դուք ձեր արած խոստումները իրագործելու, ապահովութեան մի նշան ցոյց տաք ծառայիդ»:

Հասան փաշան բաւականին փորձուած մարդ էր, համազայի ժիր ու խելօք պատասխանները լսելով, համոզուեց որ այդ գործը նա կարող է գլուխ բերել: Տեղային սովորութեան համաձայն, ականարկեց նստել և հրամայեց ծառային սուրճ մատուցանել հիւրերին: Իսկ ինքը որ նստել էր փափուկ օթոցի վրայ, որի տակ կային զանազան գործերի վերաբերեալ թղթի կտորներ, իսկոյն բարձրացուց օթոցի մի ծայրը և հանեց մի կտոր թուղթ, որի վերայ նախապէս արդէն գրուած էր ստորագրութեան ձևով մի քանի խօսքեր: Այդ ստորագրութիւնը վաւերացնելու համար, որ պիտի տար Համզային, իբր ապահովութիւն, մտքը թաթախեց տաճկական դեղին արուրէ թայնաքամանում, սեղմեց թղթի վերայ, ինչպէս վաւերացման և տուեց Համզային ասելով, — «Ա՛յս իմ անսուտ ստորագրութիւնը և վստահ եղիր, որ եթէ դու իմ նպատակը կատարեցիր, ինքդ էլ քոյ նպատակին արդէն հասած կը լինիս. ահա այս մի քանի ոսկին էլ կտամ քեզ, որպէս ճանապարհածախք, որ նեղութիւն չը կրես»:

Քեալ օղլանը ստանալով Հասան փաշայի տուած ոսկիքն ու ստորագրութիւնը՝ համբուրեց դրեց ճակատին և ապա խնամքով ծալեց դրեց ծոցը. իսկ մունետիկն էլ ստացաւ թէ իւր աշխատութեան վարձը և թէ մի ընտիր խալաթ, որ մինչև անգամ երազներումն էլ չէին տեսել: Երկուսը միասին իրանց խորին շնորհակալութիւնը յայտնելով փաշային, ուրախ տրամադրութեամբ դուրս եկան նրա ապարանքից:

Այդ գիշեր մունետիկը Քեալ օղլանին իրանց տուն հրաւիրեց և իւր ձեռնհասութեան չափով պատուեց ու հիւրասիրեց: Այնքան նրա հիւրասիրութիւնը չէր, որքան քաջալերական խօսքերը, որոնցով աւելի ու աւելի սրտապընդուեց Քեալ օղլանը, աչքի առաջ ունենալով ապագայի խոստացուած երջանկութեան յոյսերն ու ոսկի ժամերը:

Գիշերը բաւականին անցել էր, մունետիկի աղքատիկ սեղանին վերջ տրուեցաւ: Բայց նրանք դարձեալ երկար ու բարակ խօսում էին և խօսակցութեան միակ առարկան Քեօռօղլու Արուսթին էր... միայն այդ միջոցին կամաց կամաց ծանրանում էր նրանց աչքերը և պահանջում էր քնել:

Այդ բազմամարդ և աղմկալի քաղաքը մթնոլորտի թաղուել էր խոր լռութեան մէջ: Ամեն մարդ գլուխը խոնարհեցրել էր բնական պահանջի առաջ, նրանք ևս չը կարողացան դիմադրել այդ պահանջին և վերջ տալով խօսքերին մտան անկողին փոքր ինչ հանգստանալու:

Արդէն աղօթքանը սկսել էր բացուիլ. զանազան ցեղի մեծ ու փոքր թուչուններ սրշալոյսի ժամօնակ ծլվում էին պճնազարդ ծառերի բարձր գագաթներին: Սոխակը սկսել էր իւր գալալիկը առաւօտեան մեղմիկ հովերի հետ միասին: Բիւրաւոր գունագեղ ծաղկունք և նրանց թագուհի վարդն էլ հետները օրօրուելով անոյշ գեփիւռից իրանց անուշահոտ բուրմունքը տարածում էին օդի մէջ: Բնութիւնը պարզ էր ու խաղալ: Մի կողմից լսվում էր հեղասահ առուակների խուլ խոխոջները, միւս կողմից թռչնոց հեշտալուր ճռուողիւնն ու սուլոցը, որոնք միախառնուելով միմեանց հետ, կարծես բարի ձանապարհ էին մաղթում Քեալ օղլանին, որ համբուրուելով մունետիկի հետ, ճանապարհ ընկաւ դէպի իւր նպատակատեղին—Չամլիբէլ:

Նա գնում էր աներկիւղ, որովհետեւ պատերազմ չէր գնում, որ սարսափէր այն հրէշներից, որոնք իրանց շուրջը

սարսափ էին տարածել: Այսպէս մի քանի օր շարունակ ճանապարհ գնալուց յետոյ՝ մեր ճանապարհորդը արդէն հասել էր Չամլիբէլ: Սակայն պէտքէ ենթադրել, որ իւր սքողեալ անվհերուծիւնն ու խորամանկութիւնը նա թագցրել էր աչքի չընկնող ցնցոտիների տակ: Համարեա կէսօրն անցել էր և ինքը բաւական յագնած ճանապարհների դժուարութիւնից, մանաւանդ մի կողմից էլ քաղցն ու ծարաւը բաւական նեղել էին թշուառին: Ոտք գնելով այն արիւնոտ հողի վերայ, նստեց մարմարեայ շատրուանի մօտ, ուր ուրախ խրխինջներով գալիս էին Քեօռօղլու նժուգների երամակները ջուր խմելու: Խորամանկ Քեալ օղլանը դիտմամբ նստեց այդտեղ և հանելով իւր ճանապարհորդական պարկից մի կտոր հաց ու պանիր, որոնք չորացել էին արեգակի կիզող ջերմութիւնից, ջրում թաթախելով, սկսեց ախորժակով ուտել: Փօրը կշտացրուց, քաղցն ու ծարաւը անցան, թուլացած ջրերը մի քիչ կաղգուրուեցին: Նա ճանապարհորդական պարկը բարձի փոխարէն դրեց դիւատակն ու հանգիստ քնեց: Միայն այդտեղ—շատրուանի մօտ քնելու բուն պատճառն այն էր՝ որ քաջերից մէկին պատահի ու նրա միջոցաւ հնար ունենայ ներկայանալ իրան անձանօթ հռչակ վայելող Քեօռօղլուն:

Քեալ օղլանը երկար չէր քնել, երբ յանկարծ մի գղըրդիւն հասաւ նրա տկանջին. տեղից սարսափահար վեր ցաթկեց, աչքերը տրորելով, գննելով տեսաւ որ նժուգների մի երամակ ցայտելով ու կայտռելով շտապում էին իրանց սովորական աւազանից ջուր խմելու: Նա գլուխը կրկին դրեց պարկի վերայ և աչքերը դարանակալ աղուէսի նման փակելով՝ սուտ քուն մտաւ: Քեալ օղլանը ջրափին պարկած այնպիսի դիրք էր տսւել իրան, որ աւազանի վճիտ ջրի մէջ հայելու նման պարզ երևում էր իւր ստուերը: Նժուգները որոնք մօտենում էին աւազանին, Քեալ օղլանի ստուերից

խրտնում էին ու փռնչալով և խրտնելով լետ էին քաշվում:

Դամուրչօղլին ու Քեօսա Քեանհանը զարմացած միմեանց հարցնում էին, սա ինչ բան է, ինչո՞ւ են խրտնում այս կենդանիները. մի գուցէ ջրի մէջ վիշապ կամ ուրիշ կենդանիք են գոյացել, որ այդպէս խրտնում են խեղճ անասունները: Իսկոյն և եթ քաջերը մօտեցան աւազանին, և ինչ են տեսնում, ահա մի դալուկ երեսով նիհա՞ր երիտասարդ, ցնցոտիներ հագած, պարկը դիւատակին հանգիստ քնել է աւազանի մօտ: Բայց Քեալ օղլանը որ աչքի տակով նայում էր քաջերին, Քեօսա Քեանհանի ալլանդակ կերպարանքից սարսափեց, մի սարսուռ անցկացաւ նրա ոսկորներով, գոյնը բոլորովին փսխուեց, մազերը բարձրացան, միսը փշաքաղուեց, ամբողջ մարմնով երկիւղից գողում էր ու անշարժ սևեռուել—տափին էր կտկել:

Քեալ օղլանին դեռ ձայն չը տուած, Դամուրչօղլին զարմացած ասաց ընկերին.—Բաբայ Քեանհան, այս ինչ բան է, ես զարմանում եմ. ամբողջ երկիրը մեզանից դողում ու սարսափում է, «հաւքն իր թևով, օձն իր պորտով» չի վստահանում մեր սահմանից անցնել, այս երիտասարդը ինչպէս է եկել այստեղ և աներկիւղ քնել, անպատճառ սրանում մի գաղտնիք կամ խարդախութիւն կայ:

—Ես էլ եմ զարմանում, վրայբերեց Քեօսա Քեանհանը, բայց ճանճն ինչ է, որ ճենճն ինչ լինի, ուզում ես այս րոպէին սրան կամ ջրառույզ անեմ, կամ խեղդամահ, վերջանայ գնալ ու հոտն անգամ չերևի:

—Ոչ, ասաց Դամուրչօղլին. անտեղի գործ բռնելը խղճի գէմ է, դեռ մի փոքր սպասիր, իսկապէս տեղեկանանք սրա ով կամ ինչ մարդ լինելը, յետոյ մենք գիտենք մեր անելիքը: Այս խօսքերն ասած չասած, Դամուրչօղլին մեղմօրէն ձայն տուեց.—«այ տղայ վեր կաց տեսնենք ո՞վ ես, կամ ինչո՞ւ ես պարկել այստեղ»:

Կիսակենդան Քեալ օղլանը հազիւ կարողացաւ տեղից շիտկուել, երկիւղից լեզուն պապանձուեց, չը կարողացաւ պատասխան տալ հարցին. միտն աչքի տակով մէկ աջ նայեց ու մէկ ձախ, տեսու ու երկու հսկաներ շրջապատել են իրան, այն է որ պէտքէ կլանեն ու բնաջինջ անեն: Մի փոքրը շունչ առած, արտասուաթոր աչքերով փարեցաւ նրանց ոտքերին ու սկսեց ողորմագին աղբրսել, որ խնայեն իրան:

— Մի վախենար, ասաց Դամուրչօղլին, ու թւից բռնելով ոտքի կանգնեցրուց, աչքերը սրբել տուեց ու կրկին հարցուց նրա որտեղացի կամ ինչ մարդ լինելը:

Քեալ օղլանը դողում էր և հազիւ լսելի ձայնով միայն այսքանը տրտասանեց— «ձեր ծառան եմ»:

— «Ինչո՞ւ ես եկել տյստեղ, կրկնեց Դամուրչօղլին:

— «Անտէր—անտիրական տղայ եմ պատասխանեց Քեալ օղլանը, լսել եմ քաջ Քեօռօղլու համբաւը, եկել եմ նրա մօտ, որ թէ իրան և թէ նրա բոլոր քաջերին, որպէս ստրուկ, ծառայութիւն անեմ ու հանգիստ ապրեմ, որովհետեւ զգուել եմ քաղաքի աղմկալի կեանքից և մեղկ ու վատթար վարք ու բարքից. մանաւանդ անազնիւ մարդկանց զաղրալի արարքներից ու վարմունքից»:

Վերջին խօսքերը քաջերին շատ դուր եկաւ, որովհետեւ հէնց իրանք էլ այդ համոզմունքին էին և մասամբ այդ էր պատճառը, որ թողել էին իրանց ծննդավայրը և թափառում էին ամայի անապատներում ու անմարդաբնակ լեռներում, զուրկ ամեն տեսակ մարդկային յարաբերութիւնից:

Քաջերը Քեալ օղլանին հետները վերառած տարան ներկայացրին Քեօռօղլուն ու պատմեցին նրան ինչ տեսակ յայտնուիլը:

Քեօռօղլին թեթեւ հարց ու փորձից յետոյ, ընդունեց Քաջալ Համզային իւր բաղնիքի ծառաների թրւում և տուեց նրան ձիապանութեան պաշտօնը, բայց որպէս փորձ, յանձնեց

նրան պաշտպանելու մի նիհար քօսոտ ու լետ ընկած ձի: Իսկ Համզան այն աստիճան խնամում ու պաշտպանում էր այդ ձիուն, որ մի մայր իւր սիրասուն գաւակի վերայ հազիւ այնքան խնամք ու գուլթ կարող էր ունենալ, որովհետեւ Քեալ օղլանը առանձին նպատակով էր շարժվում:

Քեօռօղլին որ սովորութիւն ունէր շաբաթը մի անգամ գնալ ախոռը ձիաների դրութիւնը տեսնելու, այս անգամ զարմացաւ Քաջալ Համզայի խնամքին յանձնուած ձիու վերայ: Նա որ առաջ բոլորովին լետ ընկած էր, հիմա օր օրի վրայ առաջ գալով, գիրանում ու գեղեցկանում էր:

Քեալ օղլանի այսքան հոգատարութիւնը տեսնելով, այս անգամ Քեօռօղլին իւր Տօռաթը յանձնեց նրան հեռակեալ խիստ պատուէրը տալով «հապա, քեզ տեսնեմ թէ սրան ինչպէս պէտք է պահես ու խնամես, որ հեծնելիս երկնքի աստղերի հետ խաղայ»:

— Աչքիս վերայ, տէր իմ, ուրախ ուրախ պատասխանեց Համզան. որովհետեւ հէնց նրա իղձն ու փափազը այդ էր: Նա այնուհետեւ այլևս ուրիշ ոչ մի պարապմունք չունէր. զօր ու գիշեր մէկ արած միշտ Տօռաթին շփելով ու շոյելով էր պարապում, սիրում ու փայփայում, օտից մինչ գլուխ ամեն օր լուանում ու սանտրում էր այնպէս մաքուր «Արապ թիմարի» էր տալիս, որ նժոյգը գառնում էր ինչպէս մի գեղեցիկ ջնարակած փայլուն առարկայ:

Համզան այսպէս մի ամբողջ տարի Քեօռօղլու մօտ ձիապանութեամբ պարապելով, զօր ու գիշեր անդադար մտածում էր, թէ ինչ հնար գտնի մի կերպ Արաթը փախցնելու, բայց ոչ մի հնար չկար, որովհետեւ Արաթի խնամակալը հէնց ինքը Քեօռօղլին էր:

Երբ մի օր Քեօռօղլին հարեմում իւր հարճերի հետ ճոխ սեղանի շուրջը նստած զուարճանում էր, իսկ քաջերի մեծամասնութիւնը ամբողջ գուրս գնացել էին արսի, այդ

որը Հսմգի գլխում իւր նպատակին հասցնող մի միտք ծագեց, թէ „ահա մի ամբողջ տարի է ես այստեղ քաշ դալով չարչարվում եմ, բայց սրանից յարմար միջոց բնաւ չէ պատահել ինձ. ուրեմն էլ ո՞ր աւուր եմ սպասում... Թէպէտ առ այժմ Ղըռաթը տանել անկարելի է, սակայն ես կը տանեմ Տօռաթը, կտամ Հասան փաշային, թէ որ քոյրը նա ինձ տուեց, հօ լաւ, իսկ թէ որ չը տուեց, գոնէ թանգ գնով կը ծախեմ, դարձեալ իմ տարեկան վալիճը դուրս կգայ“:

Այսպէս վճռելով Քեալ օղլանը ինքն իրան, իսկոյն և եթ թեւերը վեր քշտելով մօտեցաւ Տօռաթին և մի այնպիսի թիմար տուեց, որ այդքան ժամանակ դեռ ևս մի այդպիսի ծառայութիւն չէր արել Տօռաթին: Քորիչի շըխկշըխկոցի հետ, որ միախառնվում էր չքնաղ նժուգի ոտքի տրոփիւնի հետ, մի առանձին հրճուանք էին զգում թէ Քեալ օղլանը և թէ Տօռաթը: Գործը վերջացրուց, պախուրցը սանտրեց— կանոնաւորեց, պոչը կապեց, աչքերը շոյեց ու սրբեց, բաշը ձրգձրգեց, մէջքը տրորելով փափուկ թամբը դրեց քամակին, փորքաշները չափաւոր ձգեց, ընտիր մեաաքսից ոլորած պինդ երաստնակը, որ զարդարուած էր աչքի գոյնզգոյն ուլունքներով հանեց գլխից և նրա փոխարէն կախեց շինքից եռանկիւնի ծալուած արծաթապատ թալիսմաները, կանոնաւոր սանտրեց և սրտատրոփ սպասում էր յարմար րոպէին:

Արդէն երեկոյ էր, արեգակը տուել էր իւր վերջին հրաժեշտը, լոյսը կամաց կամաց չքանում — անհետանում էր, սեւաթուր գիշերը մռայլ թեւերը հետզհետէ անզգալի կերպով տարածում էր ընդհանուր աշխարհի շուրջը և անհամար աստղերի շարքերը պսպղում էին երկնակամարի վերայ... մի խօսքով ամեն տեղ տիրեց խորին լռութիւն... մերթ ընդ մերթ լուրում էր չարագուշակ բուերի և ուրիշ խաւարասէր թռչունների խապոտ ձայները: Առիւծը մռնչելով դեռ նոր էր դուրս եկել որջից իւր որսն անելու: Մի և նոյն ժամա-

նակ Քեալ օղլանը զգոյշ դուրս եկաւ ամրոցից գաղտագողի և հետը տարաւ Տօռաթը:

Այդ գիշեր Քեօռօղլին երազում տեսնում է, որ իբր թէ այն սիրելի թառլանը (բաղէն) որ մշտապէս հետը ման էր ածում ձեռքի վերայ որսի գնացած ժամանակ, յանկարծ թռնում է ձեռքից և բարձրանալով օդի մէջ կորչում — անհետանում է: Յօնկարծ քնից զարթնում է և խելացնորի նման տեղից վեր ցատկելով, մի երկու պոռոյ է անում սենեակի մէջ, կրկին տեղը նստում ու խոր մտածում և ինքըն իրան ասում — „Ես մի կորուստ պիտի ունենամ, այո՛, մի մեծ կորուստ“:

Առաւօտեան լուսաբացին յանկարծ ամրոցում տարածվում է, որ Քեալ օղլանը Տօռաթը փախցրել տարել է:

Այվազը ուզում էր շուտափոյթ ներկայանալ Քեօռօղլուն և յայտնել պատահած անցքի մասին, բայց քաշվում էր, որսվհետե դեռ որոշեալ ժամը չէր հասել — Քեօռօղլին այդ ժամանակ դեռ քնած էր:

Քեօռօղլին ինքն էր տնօրինել, որ մինչև իրան քնից զարթնելը, լուացուելն ու նախաճաշիկ անելը ոչ ոք իրաւունք չունի իւր մօտ ներկայանալու և մի բան խօսելու, որքան էլ խնդիրը փափուկ ու ստիպողական լինէր:

Այվազը տրորվում էր, մի կողմից մտաբերելով յայտնի կորուստը և միւս կողմից անժամանակ Քեօռօղլուն ներկայանալու — ժնչ կուգէ լինի, վճռողաբար ասաց ինքն իրան, մինչև անգամ գլուխս էլ որ կտրէ, այնու ամենայնիւ պիտի ներկայանամ, որովհետեւ այս դէպքը ուրիշների նման չէ: Այս մտածմունքով ու վճռականութեամբ համարձակ ներս մտաւ Քեօռօղլու ննջարանը:

Քեօռօղլին դեռ անկողնում պարկած էր, տեղից շիտկուեց, նօթերը կիտած, խոշոր աչքերը այնպէս չըռեց Այվազի վերայ, որ քիչ էր մնում թէ հսկայ տղամարդը երկիւղից

սարսափէր ու դողար:

Ոչ սակաւ շփոթուեց նա և Քեռօղլին, որովհետեւ Այվազի ներկայանալը անժամանակ էր. բայց և այնպէս, նա քաջերին յատուկ անվեհերութեամբ սրտապնդուեց ու հարցուց. — «Ի՞նչ կայ, այսպէս տարածած ինչո՞ւ ես եկել, կամ թէ՛նչ ես ուզում, Այվազ խան»:

— Ձեր ողջութիւնը կը ցանկամ. անվստահութեամբ պատասխանեց Այվազը:

— Սոսցէք տեսնեմ ինչ է պատահել, կրկնեց Քեռօղլին:

— Ներեցէք, որ համարձակուել եմ ժամանակից դուրս ներկայանալ ձեզ, ասաց Այվազը, բայց խնդիրը խիստ կարեւոր է:

— Ի՞նչ խնդիր, հարցուց Քեռօղլին:

Այվազը ձեռքերը տրորելով ու երեսը շառագունած յայտնեց, որ իրանց բացակայութիւնից օգտուելով, Համզան այս գիշեր Տօռաթը փախցրել տարել է:

Քեռօղլին երբ լսեց այդ անսպասելի լուրը, համարեա զարմացաւ և ակնապիշ նայում էր Այվազի երեսին, մինչև անգամ չէր հաւատում իւր լսածներին. այնպէս էր կարծում, թէ դեռ երազի մէջ խարխափում է:

Մի փոքր ուշաբերուելով, երեսը դարձուց այն կողմը, որ մի ծառայ վարագուրի ետևը պատրաստ կանգնած, ամեն րոպէ սպասում էր քաջի հրամանը ճշտիւ կատարելու... «Այ տղայ, գոչեց, տուր ինձ իմ սազը»:

Ճարպիկ ծառան անմիջապէս շապկահան արած սազը յանձնեց իւր բանաստեղծ տիրոջը ու կրկին քաջուեց իւր տեղը:

Քեռօղլին ըստ աշուղական սովորութեան ներդաշնակեց սիմբըր և սկսեց նուագել ու երգել:

Այվազ, ինձանից պահանջդ,
Գլուխ է թէ՛ մազ է, թէ՛նչ է:

Արի դու ճշմարիտն ասա,
Արարքդ տնա՞ղ է, թէ՛նչ է:

Այվազ, խօսքդ չարած անտես,
Որ զարմացայ ես ինքս այսպէս,
Այս թէ՛նչ բաներ եմ լսում ես
Բաղդս դատախա՞ղ է, թէ՛նչ է:

Ում որ եղայ ես կարեկից,
Նա իմ սրտին թողեց կսկիծ,
Քեռօղլի, զարթիր խոր քնից,
Տեսածդ երա՞ղ է, թէ՛նչ է:

Քեռօղլին երգը վերջացրուց, վերկացաւ տեղից, շորերը հագաւ, լուացուեց, գլուխը սանտրեց, երկար պէխերը ուրեց, առիւծաբար մի քանի պտոյտ արաւ սենեկի մէջ և ապա նստեց իւր սովորական նախաճաշիկն անելու:

Այդ ժամանակ Այվազը դեռ կանգնած էր դրան մօտ, որ յանկարծ Քեռօղլին ուշքի գալով, տեսաւ որ կանգնողը Այվազն է. — «Դեռ այստե՞ղ ես Այվազ», ասաց Քեռօղլին:

— Այո, տէր իմ, պատասխանեց Այվազը:

— Ուրեմն գնա հրամայիր, որ Ղըռաթը թամբեն — պատրաստեն, մինչև իմ նախաճաշիկը վերջացնելը:

Այվազը գլուխ տալով դուրս եկաւ սենեկից ու աճապարելով ձիանների մօտ՝ հրամայեց որ շուտով Ղըռաթը թամբեն պատրաստեն, որովհետեւ Քեռօղլին գնալու է Տօռաթը տանող ապերախտ Համզային բռնելու և վրէժ առնելու:

Ձիապանները իրար խառնուեցին, չը գիտէին թէ ինչ տեսակ սանձեն ու թամբեն, կամ փորքաշները որ աստիճանի ձգեն, որ Քեռօղլին չը զայրանայ, որովհետեւ մշտապէս Քեռօղլին իւր ներկայութեամբ էր թիմարել տալիս, թամբում ու կերակրում:

Ղըռաթը պատրաստ կանգնած էր գոմում, դուրս չէին քաշել, որովհետև նրա ոտքերի շղթաների բանալին Քեօռօղլուն մօտն էր գտնվում:

Քեօռօղլին դուրս եկաւ սենեկից, ստորադրեալ քաջերը երբ տեսան նրա խռովեալ դէմքը՝ բոլորը միասին սարսուռ զգացին, նրա սևորակ աչքերը բնի մէջ խաղում էին, կուտակուած թուխ ամպերի նման կախուել էին թաւ ունքերը: Լերկ ու լայնադիր ճակատի վերայ նշմարվում էին կնճիռներ, վիշապաձև պեխերի վերայ իշխող ահռելի քթից կարծես կրակ էր արտավիժում, իւրաքանչիւր քայլափոխին նա մռնչում էր վիրաւոր առիւծի նման: Քեօռօղլին այսպէս այլակերպուած, բարկութիւնից շրթունքները դողդողալով, ներս մտաւ ախոռը, ուր պատրաստ կանգնել էր Ղըռաթը:

Քեալ օղլանն արդէն բաւական ճանապարհ կտրել էր. Քեօռօղլու յոյսը միայն մնացել էր Ղըռաթի վերայ և այդ պատճառով մի քանի խրախուսական խօսք ասաց Ղըռաթին:

Քեօռօղլին ուր որ գնում էր՝ սազը անբաժան իւր հետն էր տանում: Թէպէտ ժամանակը որքան էլ թանկ էր, այսու ամենայնիւ այստեղ ևս չր կորցուց իւր ամենօրեայ սովորութիւնը: Մի քանի վայրկենում սկսեց կարգի բերել սազը և եռանդուն կերպով սկսեց երգել հետեւեալ սրտառու զովասանական երգը —

Այս ախոռի զարդը դու ես,
Սիրուն Ղըռաթ, կայտառ Ղըռաթ,
Ինձ Քաչալ Համզին հասցնես,
Սիրուն Ղըռաթ, կայտառ Ղըռաթ:

Քաղտնի թևերդ բաց արա,
Զերթ ծիծեռնակ թռիւր գնա,

Եղբայրդ գերի չը մնայ,
Սիրուն Ղըռաթ, կայտառ Ղըռաթ:

Քեօռօղլին եմ, ես անդադար,
Քեզ նստած ընկնեմ ճանապարհ,
Երթամ ման դամ օտար աշխարհ,
Սիրուն Ղըռաթ, կայտառ Ղըռաթ:

Երգը երբ վերջացրուց՝ ծոցից հանեց բանալին, տուեց ծառաներից մէկին, որ բաց անէ Ղըռաթի ոտքի շղթան:

Քեօռօղլին ախոռից դուրս գալով, դուրս քաշեցին նաև նժուգին: Քեօռօղլին մօտեցաւ նրան, համբուրեց աչքերը, ոտը դրեց ասպանդակին և ծոխ նման թեթև թռաւ քամակը, մի երկու պտոյտ արաւ, որ նժուգի կումած ջղերը ձգուին ու թևերը բացուին: Քաջը համարեա ոչ մի զէնք չուներ վերան, բացի իւր պողովատիկ սրից: Գլուխը փաթաթել էր մետաքսեայ ապարօշով, որի ծայրերը քամակի կողմից ալեծածան փողփողում էին հեզասիւք հովի դէմ և գլուխը պաշտպանում արեգակի ջերմութիւնից:

Նժուգն արդէն տաքացել էր, փոքրիկ ականջները ցցելով այնպէս խրխինջ էր արձակում, ինչպէս մի մարդ, սպառնալիք կարգա իւր հակառակորդին:

— Արդէն ժամանակ է գնալու, իմ չարաճըճի, ասաց Քեօռօղլին իւր ձիուն: Ռէհ, մնաք բարեաւ իմ քաջեր, աղօթեցէք ինձ համար, ասաց ու դուրս գնաց ամրոցից:

Ղըռաթը այն աստիճան արագ էր սլանում, որ օդային թռչուններն անգամ ամաչում էին նրա գնացքից և ծածկվում թփերի ու մացառների տակ: Ղըռաթի ահարկու խըրխընջոցից լեռներն ու ձորերը արձագանք էին տալիս և անդրադարձնում:

Այդ միջոցին Քեալ օղլանը յանկարծ լետ նայեց դէպի Չամլիբէլ, որ տեսնի թէ արդեօք իրան հետեւող կալ թէ ոչ։ Նրան այնպէս թուաց, որ սար ու ձոր դղրդում է և մըրկայող թանձր փոշու մէջ մի ինչ որ բան սեխն է տալիս։ Ձգաց ինքն իրան գալիք փորձանքը և տխրամած մըմնջաց. — «Ա՛խ, Աստուած իմ, այս ի՛նչ եմ տեսնում, այս եկողը անշուշտ Քեօռօղլին է, որ ինձ այս րոպէիս սրախողող կանէ և մեծ թիքէս ականջս կը թողնի»։ Ահա այսպէս շփոթուած ու տարակուսած դողդողալով մտաւ մօտակալ ջրաղացը, որ ինքը նախապէս մտադիր էր փոքր ինչ հանգստանալու։ Աճապարանօք ձին ներս քաշեց, մտաւ ալրտունը, ոտքից մինչև գլուխ ալիւրոտած դուրս եկաւ դռանը կանգնեց որպէս ջաղացպան։

Քեօռօղլին կայծակի արագութեամբ հասաւ ետեւից, կանգնեց ջաղացի դռանը, արիւնը աչքերը լցուած, խրոխտալի ձայնով հարցուց կեղծ ջաղացպանին. — «Ինձանից առաջ եկող կարմիր ձիաւորը ո՛ր գնաց»։

— Ներոն է վստահաբար պատասխանեց կեղծ ջաղացպանը։

Քեօռօղլին ձիուց վայր իջաւ և Ղըռաթի սանձը մեկնելով ջաղացպանին, ասաց. — «Ես պահիր այս սանձը մինչև իմ վերադառնալս»։

Ջաղացպանը մերժեց ասելով. — «Ներեցէք աղայ, ես վախենում եմ, չեմ կարող պահել այդ ամեհի կենդանուն»։

— Մի վախենար, պահիր, կրկնեց Քեօռօղլին, սա քոյ ասած ձիաներից չէ։

Քեալ օղլանը ոչ թէ վախենում էր, այլ իսկապէս կեղծում, որ ինքն իրան չը մատնէ և հէնց այդ միջոցով էլ պէտքէ հասնէր իւր բուն նպատակին։

Վերջապէս իբր թէ յակամայից, վախվախելով մօտեցաւ ձիուն և սանձից բռնեց ու անշարժ կանգնեց։ Իսկ Քեօռօղլին պատառող վագրի նման ներս մտաւ ջաղացը, որ անհա-

ւատարիմ ծառային սրախողող անէ ու Տօռաթը դարձնէ։ Բայց Քեալ օղլանը որ դուրսն էր, առանց ժամանակ կորցնելու, մի ակնթարթում թռաւ Ղըռաթի քամակը, գլուխը շուռ տուեց և ջաղացից մի կրկեսաչափ հեռաւորութեան վերայ կանգնեց։

Քեօռօղլին բանից անտեղեակ, միամտաբար դեռ ջաղացը տակն ու վրայ էր անում, ոչ տեղ թողեց, ոչ անկիւն, մինչև անգամ ամբարն ու ցրտօնն էլ նայեց, բայց ոչ ոքի չը գտաւ, բացի մի ծերսւնուց և Տօռաթից, որ կապուած էր սեան վերայ ամրացրած մի օղակից։ Իսկոյն հասկացաւ որ ինքը խաբուած է. գլխին զարկածի նման դուրս թռաւ ջաղացից, բայց իզուր, որովհետև Քեալ օղլանը արդէն Ղըռաթի վերայ նստած հեռուն կանգնել էր։

Քեօռօղլին մնաց քարացած, ծուկները ծալուեցին ու թևերը թուլացան, կարծես դիւցազնական հոգին ընկճուեց, բարկութիւնից արտասուքը հեղեղի նման թափվում էր աչքերից։ Այստեղ խաղ ու կատակ չկար, կատարուածը իրողութիւն էր, նրա կորցրածը Ղըռաթն էր, իրայ թև ու թիկունքը։ Ստիպուած այդ րոպէաբար պատահած արկածից, նա իւր վեհութիւնը լետ դրեց ու սկսեց աղաչել պաղատել։

Իսկ խորամանկ Քեալ օղլանը հետեւալ մի քանի խօսքով վերջ դրեց նրա աղերսանքներին. — «Քաջդ Քեօռօղլի, ասաց նա, այս րոպէին բոլորովին զուր են քոյ ջանքերն ու աղաչանքները, ես Ղըռաթը անպատճառ պէտքէ տանեմ Սիլիստրայ և յանձնեմ Հասան փաշային, որովհետև նա խոստացել է, ով որ քոյ Ղըռաթը նրան կնութեան տայ, այդ պատճառով էլ ես տանում եմ։ Միմիայն թող Աստուած վկայ լինի մեր մէջ, որ ինչպէս դու Ղըռաթը ձեռքովդ յանձնեցիր ինձ, ոտդ դիր երեսիս արի այնտեղ, ես էլ նոյնպէս իմ ձեռքով կրկին քեզ յանձնեմ... դէհ մնաս բարով քաջակորով

տէր“: Այս ասելով նժոյգի դուռը շուռ տուեց դէպի Սի-
լիստրայ և կայծակի արագութեամբ անհետացաւ մերձակայ
լեռների ու բլուրների յետևը:

Խեղճ Քեօռօղլին անճարացած, այստեղ ևս ստիպուեց
սազը առնել ձեռքը ու բորբոքուած սրտով երգել հետևեալ
սրտաճմլիկ ու տխուր երգը.—

Գնաց, էլ ասել չի ուզում,
Արա գոռ գոչիւն Քեօռօղլի,
Անցածն էլ չի վերադառնում,
Մնացիր նկուն Քեօռօղլի:

Քեալ օղլանն իր արածն արաւ,
Աչքերիդ լոյսը խաւարաւ,
Երբ Ղըռաթը ձեռքից թռաւ,
Շրջիր երերուն Քեօռօղլի:

Զիք ցաւերիդ դեղ ու դարման,
Էլ չունես վիճակ խնդական,
Քանզի եղար ջրաղացպան,
Կամ է գալ աղուն Քեօռօղլի:

Քեօռօղլին այս երգով կարծես փոքր ինչ ամոքեց իւր
սրտում նոր բացուած կսկծալի խոր վէրքը: Թախիծն երեսին
նստաւ Տօռաթը, տրտում ու տխուր վերադարձաւ Չամլիբէլ,
Սակայն պէտքէ գիտնալ, որ երբ բաղդի տնիւրը հակառակ
է շրջում, հետևապէս կեանքի դառն պատահարներն էլ մի-
մեանց յաջորդելով, մինչև անգամ ամենափորձառու մարդ-
կանց մոլորեցնելով, յուսահատութեան գագաթնակէտին են
հասցնում: Այսպէս եղաւ նաև մեր քաջ Քեօռօղլու վիճակը:

Մի փոքր տարածութիւն էր մնացել որ հասնի Չամլի-

բէլ, տարաբաղդաբար Տօռաթը յոգնեց մնաց ճանապարհին,
նա ալ ևս չէր կարող տանել իւր վերայ նստող հսկային:
Եւ այս նրանից էր, որ նախընթաց օրը Քեալ օղլանը իրայ
երկիւղից այնքան էր չարչարել խեղճ կենդանուն, որ բոլո-
րովին թուլացել էին ջղերն ու մկանուկները:

Քեօռօղլին անճարացած վայր իջաւ, ձին առաջ խառ-
նած հազիւ հազ բարձրացաւ բլրի գագաթը: Այդ միջոցին
Այվազը մի քանի քաջերի հետ միասին նստել էին դղեկի
պատնէշին և հեռադիտակով նայում էր դէպի Քեօռօղլու
եկած ճանապարհը: Յանկարծ տեսաւ որ մէկը երևաց բլրի
վերայ և մի ինչ որ կենդանի առաջ խառնած գալիս էր
դէպի Չամլիբէլ:

Այվազը երեսը շուռ տալով, ասաւ մօտի քաջերին.—
„Տղայք, ահա մէկը երևում է բլրի վերայ, բայց չը կարծեմ
թէ Քեօռօղլին լինի, ինչպէս երևում է դա չարչի է, մի ինչ
որ կենդանի առաջ խառնած գալիս է դէպի մեզ. միայն
զարմանքն այն է, որ երկար ժամանակ է մեր կողմը չարչի
չի եկել, այս ո՞վ պէտքէ լինի:

Հետաքրքիր քաջերը առան հեռադիտակը ձեռները ու
հերթով նայեցին, բայց միևնոյնը տեսան, ինչ որ տեսել էր
Այվազը:

Այո երևոյթը երկար չը տևեց, ահա Քեօռօղլին քրտնա-
թաթախ, թամբը շալակած մօտեցաւ դղեկին: Բոլոր քաջերը
զարմացան, բայց առաւելապէս զարմացաւ Այվազը: Այս եղի-
լութիւնը տեսնելով, նա իսկոյն բացականչեց.— «Տղայք,
տուէք իմ սազը, մի երկու խօսքով շնորհաւորեմ մեր նոր
վաճառականին և իւր աջող առուտուրը: Այվազը սազը վեր
առնելով դրեց կուրծքին ու երգեց հետևեալ ծաղրական երգը.

Նոր վաճառական ես դառել,
Առուտուրդ շնորհաւոր,

Երևի լաւ ես սովորել,
Առուտուրդ շնորհաւոր:

Հրապարակ ուշ դուրս եկար,
Ամենից լաւ սովորեցար,
Գոյնի վերայ սիրահարուար,
Առուտուրդ շնորհաւոր:

Չնաշխարհիկ քոյ պիտակ ձին,
Տարար տուիր քաջալ Համգին,
Կարմիր ձին էր քոյ սիրելին,
Առուտուրդ շնորհաւոր:

Քեզանից չառած մեծ գումար,
Ի՞նչպէս փոխեց նա հաւասար,
Խելք չունէր նա լիակատար,
Առուտուրդ շնորհաւոր:

Ձրադացում ինչո՞ւ մտար,
Որ այդ փորձանքին հանդիպար,
Քոյ Այվազ խանն եմ ջրատար,
Առուտուրդ շնորհաւոր:

Քեռուդուր գրութիւնը վատ էր. նա տրտում տխուր
մտաւ գղեակը և ոչ ոքի չը պատմեց իւր գլխի անցքը: Ամեն
բան մոռացել էր նա, կարծես երկինքը փուլ էր եկել նրա
գլխին ու ինքը ճնշվում էր ամօթի ծանր բեռի տակ:

Ամբողջ եօթն օր ու գիշեր, նա իւր սենեկից դուրս
չէր գալիս, ոչ հաց էր մտաբերում ու ոչ ջուր. այլ ծանր
հիւանդի նման պարկած տեղում տքում ու վռչում էր և
անվերջ մտածում Ղըռաթի մասին:—Ո՛հ, Աստուած իմ,

ասում էր ինքն իրան, երբ պէտքէ բարձուի այս ծանրու-
թիւնն իմ վերայից, երբ պէտքէ բեկուած սիրտս մի քիչ
ամոքուի, որ ես շուտափոյթ հասնեմ Սիլիստրայ, հասան
փաշայի տունն ու տեղը տակն ու վրայ անեմ, նրա զօրքն
ու զօրավարները գերեվարեմ, իսկ այն ապերախտ Քեալ
օղլանին փողոտեմ ու իմ աննման Ղըռաթը գերութիւնից
ազատեմ... Այսպիսի տագնապի մէջ էր Քեռուդը, երբ Այվազը
կամաց դուռը բաց անելով ներս մտաւ:

Սթափուեց Քեռուդին ոտնաձայն լսելուց և իւր այրա-
կան դէմքը դարձնելով դրան կողմը, տեսաւ Այվազին դրան
մօտ կանգնած. սիրալիր կերպով իսկոյն հարցրեց. — «Ի՞նչ կայ,
սիրելի Այվազ. քնչ ունիո ասելու»:

— Ձեր ողջութիւնը կը խնդրեմ, համեստօրէն պատաս-
խանեց Այվազը:

— Ձը լինի՞ բան ունես ասելու, կրկնեց Քեռուդին:

— Այո՛, տէր իմ, մի կարևոր բանի համար եմ եկել, եթէ
շնորհ անէք իմ մի քանի խօսքը լսելու:

— Ինչ որ ունիք, խնդրեմ համարձակ ասէք:

— Մենք արդէն խորհուրդ ենք արել, սկսեց Այվազը:
որ մի փոքր խուժք, մօտ 1000 հոգի, մնա այստեղ ամբողջ
պաշտպանելու, իսկ մնացածներս 6000 մարդով գնանք Սի-
լիստրայ, թէ մեր գերի ընկած Ղըռաթը բերելու և թէ Հա-
սան փաշային ցոյց տալու, թէ որոնց հետ գործ ունի ..

— Ո՛չ, ո՛չ, հոգեակդ իմ, ընդհատեց Այվազի խօսքը
Քեռուդին, այդ միայն իմ պարտականութիւնն է, ես ինքս
անձամբ կերթամ և իմ անելիքը կանեմ, որովհետեւ ես քան-
դել եմ, ես էլ պէտքէ շինեմ: Միայն դու գնա մի ձեռք
դէրվիշական շորեր պատրաստել տուր, որ ես հագնեմ ու
միայնակ ճանապարհ ընկնեմ գնամ իբրեւ երգիչ:

Այվազը անմիջապէս դուրս գնաց, պատրաստել տուեց
նրա պատուիրած շորերը, որ Քեռուդին հագնելով, ծպտեալ

պիտի ներկայանար, իբրև երգիչ—գէրվիշ, Հասան փաշային: Իւր նպատակին հասնելու համար միայն այս միջոցներ ընտրել:

Ուսումը վաղ լուսաբացին Քեօռօղլին իւր նախաճաշիկն արած դուրս եկաւ տանից, հազաւ գէրվիշական շորերը, սազը ուսից քարշ արաւ, ամրոցի կառավարութիւնը յանձնեց Այվազին և յետոյ բոլորին մնաք բարեաւ ասելով, ճանապարհ ընկաւ դէպի Սիլիստրայ, ուր գերի էր տարած հազաւադիւտ Ղըռաթը:

Գարնանային զով առաւօտներէից մէկն էր, բնութիւնը ուրախ ծիծաղում էր մարդկանց երեսն իվայր, դաշտ ու ձոր ծածկուել էր կանաչ թաւիշով, բիւրաւոր ծաղկանց անուշահոտ բուրմունքներից ծանրացած օդը լցուել էր երգող թռչնոց անուշիկ դայլալիկներով: Սոխակը վարդենեաց միջից, ուրախ հըճուանքով, սկսել էր իւր սուլոցը, իսկ նրա դասակից արտուտը օդում ձայնակցում էր նրան իւր մեղեգիներով. միայն Քեօռօղլին էր, որ չէր մասնակցում բնութեան մէջ կաաարուած այդ ընդհանուր համերգին: Ոչ մի գեղեցկութիւն, ոչ մի բերկրութիւն չէր կարող նրա սիրտը ուրախացնել. նա տրտում էր ու տխուր, նրա բորբոքուած երևակայութեան մէջ պատկերանում էին վերացական սոսկալի տանջանքներ:

Այսպիսի մտայուղութեան մէջ գնացած ժամանակ, յանկարծ նրա առջև բացուեց մի ահւելի վիհ, որ վիշապի նման բերանը բաց արած, պատրաստ էր կլանել ամեն մի հանդիպողին: Բոպէաբար նա սթափուելով իւր մտայուղութիւնից, ուշքի եկաւ և ինչ է տեսնում, եթէ մի քանի քայլ ևս, ինչպէս անգիտակցաբար առաջ էր գնում, շարունակէր իւր այդ գնացքը, պէտքէ գլխովին անդարձ յաւիտենականութեան գահավէժը խորասուզուէր: Այդտեղ կանգնեց, աչքերը շփելով մի խոր հոգոց քաշեց և սրտի խորքերից մըմնջաց ինքն իրան.— „Ես էս ո՛ւր եմ գնում Աստուած իմ“: Վիհը

սոսկալի էր, նրա լատակը չէր երևում, յայտնի ճանապարհ չկար իջնելու, միմիայն նշմարվում էր սձապտոյտ մի ինչ որ նեղ շաւիղ: Այդտեղ դարձեալ սազը առաջ բերեց, որ իր սրտի միակ մխիթարանքն էր ու սկսեց յուզուած և բորբոքուած սրտով երգել.—

Ձը գիտեմ ինձ ուր է տանում
Վիհակս, Տէր իմ, ով Տէր իմ,
Թխպոտ ամպերը ծածկեցին
Լուսնեակս, Տէր իմ, ով Տէր իմ:

Անբաղդութիւնն ինձ վիհակուեց,
Բաղդիս բաց դռները փակուեց,
Ո՛հ, իմ տեղակ ո՛վ ճաշակեց
Բաժակս, Տէր իմ, ով Տէր իմ:

Քեօռօղլիս օտար եմ, քանի՜,
Ոչ մեռած եմ, ոչ կենդանի,
Երբ մեռանիմ, ո՞վ պիտ տանի
Դիակս, Տէր իմ, ով Տէր իմ:

Երգը վերջացրուց, աչքերը բարձրացրեց դէպ երկինք, իսրտէ խնդրելով ամենաբարձրեալի անսահման գութն ու խնամքը:

Այդ ժամանակ արեգակն արդէն կանգնել էր միջօրեայ հորիզոնի կենդրոնում, քաղցն ու ծարաւը սկսել էին իրանց ազդեցութիւնն անել՝ ստամոքսը իւր պաշարն էր պահանջում:

Հսկալ Քեօռօղլուն թէպէտ և շատ ախորժելի էր, փոքր ինչ հանգստանալ գետակի եզերքում, որ մանրիկ կարկաչով սահում էր ձորակի միջով և ճանապարհի չարքաշութիւնից համարեա թէ ուժասպառ ծնկները ծալվում էին. բայց դիւցազնը անվճռականութեան մէջ տարակուսած, առժամանակ

անճարացած մնաց իւր տեղը և սակաւ ինչ հանգստանալուց ու հաց ուտելուց և անձը կազդուրելուց յետոյ՝ սկսեց նորից շարունակել իւր ճանապարհը:

Այդ նեղանցք վիհն իջնելն էր դժուար, որովհետև օձապտոյտ նեղ շաւիղը բոլորովին անհամապատասխան էր մեր հսկայի մարմնի գիրութեանը, բայց թնշ արած, ինչ էլ որ լինէր, պիտի գնար: Իսկոյն վերկացաւ տեղից, մտաւ նեղ անցքը և խիստ զգուշութեամբ շարունակեց իջնել դէպի անդունդը: Ճանապարհի դեռ քառորդ մասը չէր անցել, որ ահա ոտքը սայթաքեց ու այնպէս վայր ընկաւ քամակի վերայ, որ ուսից քարշ ընկած սազը ջարդ ու փշուր եղաւ:

— Այս ինչ անբաղդութիւն է, Տէր Աստուած, ասաց ինքն իրան և տեղից վերկենալով մնաց շուարած:

Վերջապէս բարկութիւնից սրտի բորբոքն ու զայրութիւն թափեց այն քարի վերայ, որ խոչնդոտ էր եղել իւր ճանապարհին: Ատամները սեղմելով վերուց այն կոպիտ քարը, որ երկու զոյգ գոմէշ հազիւ թէ կարողանային տեղից շարժել, չպըտեց դէպի անդունդը, որ շառաջամբ ընկաւ գետակի մէջ տեղը և մի այնպիսի շրփլթոյց հանեց, որ շրջակայքը արձագանք տուին, մինչև անգամ վայրի կենդանիներն այդ սարսափ աղղղող արձագանքից սոսկալով, սկսեցին գարշելի ձայներով ուռնալ:

Այդ զաւեշտական փոքրիկ միջադէպից մի կերպ բաւականութիւն առած, արիւնալի աչքերը պարզուեցին և սիրտը հանգստացաւ. — «էլ ուրիշ հնար չկայ, ասաց, պէտքէ խոնարհուել ճակատադրի առաջ»: Այսպէս փնթփնթալով հաւաքեց սազի ջարդուած կտորները փաթաթեց թաշկինակի մէջ, սեղմեց թւի տակը ու այնպէս տխուր դարձեալ շարունակեց իւր ճանապարհը:

Թէ թնշ անպատմելի դժուարութիւնով դուրս եկաւ այդ առապար անդնդախոր վհից, այդ միայն Աստուած գիտէ,

յանկարճ նրա հանդէպ երևաց մի փոքրիկ գիւղաքաղաք, որի գեղեցկաշէն տները զարդարուած էին ծառաստաններով. այնպէս որ հեռուից տեսնողը նրան նմանեցնում էր մի մոգական անտառակի կամ բուսաբանական այգու:

Քեօռօղլին շատ ուրախացաւ. մտածելով որ այդտեղ անպատճառ մի վարպետ կը լինի, որ իրայ սազը նորոգէ: Երկար չը տևեց, որ մեկ ծպտեալ գէրվիշը արդէն յիշեալ գիւղաքաղաքումն էր: Բայց նա օտար էր. ամեն բան նրան անծանօթ էր. շուկայում ման գալիս, հետաքրքիր նայում էր այս ու այն կողմ ուր արհեստաւորներն էին բանում: Մէկ էլ նրա աչքովն ընկաւ մի վարպետ և նրա մօտ ծալապատիկ նստած մի գեղեցկադէմ պատանի, նոյն արհեստաւորը կարծես թէ հետաքրքրութեամբ մի ինչ որ բան էր փնտռում:

Քեօռօղլին յուսալիւր մօտեցաւ վարպետին, քաղաքավարի բարևեց ու նստաւ: Ծոցից հանելով կոտորուած սազի կտորները առեց վարպետին ու խնդրեց, որ որքան կարելի է շուտ շինէ, որովհետև ինքը այն օրը ճանապարհորդ էր:

Վարպետը յանձնառու չեղաւ շինելու, որովհետև ուրիշ պատուէրներ շատ ունիմ շինելու ասաց. նրանք հազիւ կարող եմ պատրաստել որոշեալ ժամանակին, իսկ եթէ կը բարեհաճիք, թող ձեր սազը մնայ ինձ մօտ և քառասուն օրից յետոյ, կգաք կը տանէք:

Քեօռօղլին սկսեց աղաչել-պաղատել և աւելացրեց թէ, «ես մի թշուառ ճանապարհորդ եմ, ուրեմն խնդրում եմ որ, նախ իմ սազը շինէք, որ ես ճանապարհից յետ չը մնամ, որովհետև այն նպատակը, որի յետևից որ ես գնում եմ, իմ ուշանալով կարող է բոլոր ծրագիրներս փչանալ»:

Այդ խօսքերը թէ քարին ասած թէ նրան, այդ մի և նոյն էր, որովհետև վարպետը բոլորովին ուշադրութիւն չը դարձրեց նրա խօսքերին:

Քեօռօղլին տեսաւ որ վարպետը շատ պինդ ու յամառ.

գլուխ մարդ է և ամենևին իրայ խօսքերին ուշադրութիւն
չի դարձնում, իւր աղաչանքները բոլորովին ազդեցութիւն
չարին նրա սրտի ու զգացմունքի վերայ՝ վեր առաւ այնտեղ
գտնուած պատրաստի սագերից մէկը ու սկսեց երգով աղաչել.

Չամիբէլից քեզ յիշելով եկել եմ,
Վարպետ չարդ տանեմ, շինիր իմ սաղը:
Սաղս կոտորուել է, ես մոլորուել եմ,
Վարպետ չարդ տանեմ, շինիր իմ սաղը:

Բաղդն ինձանից իւր տուածը յետ խլեց,
Հեռուն կանգնած ծափ տուեց ու ծիծաղեց,
Հարբած էի, ընկայ սաղս կոտորուեց,
Վարպետ չարդ տանեմ, շինիր իմ սաղը:

Մատաղ լինիմ աշակերտիդ աչքերին,
Որ նման է ճիշտ գեղեցիկ Յովսէփին,
Սատաֆներով լաւ զարգարէ իմ սաղին,
Վարպետ չարդ տանեմ, շինիր իմ սաղը:

Վարպետը դարձեալ ոչ մի խօսք չը խօսեց:
Քեռուորդին տեսաւ որ յամառ վարպետը այդ տեսակ
աղաչանքներով խղճահարուողը չէ ու իւր խօսքերը մնում
են անլսելի, սաստիկ զայրացած ու խռոված երգեց հետևեալ
կտորը. —

Քեռուորդիս երբ սարը դուրս գամ անվախ եմ,
Պատերազմի մէջը մերթ աջ, մերթ ձախ եմ,
Այս շաշփառով գլուխդ կը ջախջախեմ,
Վարպետ քեզ եմ ասում. շինիր իմ սաղը:

Վարպետը երբ լսեց վերջին սպառնալից խօսքերը և
մանաւանդ Քեռուորդու անունը, շատ վախեցաւ: Իսկոյն վայր

դրեց ձեռքի գործը և շտապով ձեռնարկեց շինել Քեռուորդու
սաղը ու յանձնեց իրան:

Քեռուորդին երկու ոսկի տուեց վարպետին ու մի փոք-
րիկ ոսկի էլ աշակերտին ու այնպէս դուրս գնաց:

Արագ քայլերով անցաւ միւս փողոցը, ուր կային մի-
քանի խանութներ, ի թիւս որոց կար և մի փոքրիկ խանութ,
ուր կերակուրներ էին պատրաստում: Քեռուորդին ներս մտաւ
այդտեղ, պատուիրեց որ ճաշ տան իրան և ինքը անցաւ վա-
րագոյրի միւս կողմը:

Խոհարարը սովորական կերպով լցրեց մի փոքրիկ աման
կերակուր ու ներս տարաւ:

Քեռուորդին ժպտալով ասաց. — «Ես մենակ չեմ, սիրելիս,
հիմա ուր որ է՝ իմ ընկերները կգան. աւելի լաւ է ամբողջ
կաթսան բերես այստեղ, ի հարկէ ինչ որ ձեր վարձն է դուք
լիովին կստանաք»:

Խոհարարը իսկոյն կատարեց նրա պատուէրը:

Քեռուորդին մի քանի զոյգ հացով ամբողջ կերակուրը
մաքրազարդեց և ընկողմնեց հանգստանալու: Իսկ խոհարարը
դռանը կանգնած սպասում էր նրա ընկերներին. բայց ոչ
ոք չերևաց: Երկար սպասելուց յետոյ՝ դարձաւ Քեռուորդու
մօտ ու ասաց. — «Բաբայ դէրվիշ, շատ սպասեցի, բայց ոչ
ոք ձեր ընկերներից չի երևում»:

— Ոչինչ, պատասխանեց Քեռուորդին, լետի գալողը վազ-
կան կը լինի: Բայց դու էն ասա, էլ ինչ ունիս ուտելու:

Խոհարարը մօտեցաւ կաթսային ու տեսաւ որ դատարկ
է, զարմացաւ մնաց, նա այնպէս էր կարծում թէ գետին է
թափուել, նայեց չորս կողմը և ոչինչ չը նկատեց: Ապա
զարմացած հարցրեց — «Ո՞վ կերաւ այդքան կերակուրը»:

— Այ, սրանք, լրջօրէն պատասխանեց Քեռուորդին:

— Սրանք ո՞վքեր են, որ ես ոչինչ չեմ տեսնում, ասաց
խոհարարը, աւելի զարմացած:

— Եւ չըպիտի էլ տեսնես, կրկին պատասխանեց Քեօռօղլին։

— Որովհետեւ սրանք «Հախ»¹⁾ դէրվիշներ են, փընթ-փընթաց ինքն իրան խոհարարը, ուրեմն մեզ նման հասարակ մահկանացուները չեն կարող տեսնել... Է, շատ լաւ, ուրեմն ինչ էք ուզում կամ ինչ կերակուր կամենում։

— Մենք ճանապարհորդ մարդիք ենք ասաց Քեօռօղլին, ինչ որ պատրաստի ունիք, այն բերէք։

— Առ այժմ մի կաթսայ մսեղէն կերակուր և մի կաթսայ էլ իւղալի փլաւ ունինք, ասաց խոհարարը։

— Էհ, ինչ անենք, այսօր էլ դրանցով կը բաւականանանք, նորից կրկնեց Քեօռօղլին ու հրամայեց եղածը բերել։

Խոհարարը մի ակնթարթում երկու կաթսան էլ միասին բերեց դրեց նրա մօտ ու ինքը դուրս գնաց։

Քեօռօղլին պատմական Շարայի նման անյազաբար այդ երկու կաթսայ կերակուրն էլ կերաւ, վեր կացաւ կանչեց խոհարարին, նրա հաշիւը տուեց ու դուրս գալով այդ գիւղաքաղաքից, ուղևորուեց դէպի իւր նպատակատեղին — Սիլիստրայ։

Երբ հասաւ քաղաքի դրան մօտ, տեսաւ որ այնտեղ մի ծերունի էր նստած, և այդ ծերունին Հասան փաշայի ձեռնասուններից էր։ Աչքի տակով նկատեց և տեսաւ որ եկողը երգիչ է, ինքն իրան մի ինչ որ բան փընթփընթաց քթի տակին և գլուխը քաշ գցեց։

Ծպտեալ դէրվիշը բարեւ տուեց ծերունուն, բայց ծերուկը ոչ գլուխը վեր բարձրացրեց և ոչ էլ բարեւ առաւ։ Որովհետեւ շատ երգիչներ եկել էին Հասան փաշայի բերել տուած Ղըռաթը գովաբանելու, բայց ոչ ոք չէր կարողացել Ղըռաթին տրժանափայել գովասանք տալ։ չէնց այդ պատ-

¹⁾ Հախ դէրվիշ կոչվում են մահմեդական կախարդ հոգեորականները, որոնք հմայել, դիւթել, կախարդել ու այլ և այլ բժժանքներ անել գիտեն։

ճառով էլ ծերուկը չառաւ դէրվիշի բարեւը, կարծելով թէ դա էլ նրանց նման հասարակ երգիչներից մէկն է։

Քեօռօղլին կրկնեց իւր բարեւը, բայց դարձեալ անպատասխան մնաց։

Թէպէտ Քեօռօղլին այս անգամ շատ առնուեց ծերունու այդ տեսակ սառը վարմունքից, բայց և այնպէս սրտի վրդովմունքը զսպելով, նստաւ ծերունու մօտ և սազը շապկահան անելով երգեց։—

Բարեւ տուի, բարեւ չառաւ,
Ցնծայ սիրտ իմ, թնչ տխուր ես,
Երջանն այսպէս չի մնայ բնաւ,
Ցնծայ սիրտ իմ, թնչ տխուր ես։

Մարդիք ունին մի նեղ շրջան,
Ոչինչ բան չկայ սեփական,
Գանձն է ձեռաց կեղտ իսկական,
Ցնծայ սիրտ իմ, թնչ տխուր ես։

Քաջ Քեօռօղլիս տկարացայ,
Օրըստօրէ անճարացայ,
Դարվիշութեան յօժարացայ,
Ցնծայ սիրտ իմ, թնչ տխուր ես։

Երբ երգը վերջացրուց, ծերունին կարծես արթնացաւ խոր քնից, աչքերը շուռ տալով դէպի երգիչը, ուրախ ժպտոն երեսին առաց։— Իկեցցես, բաբայ դէրվիշ, բայց ներիւր որ իմ կարծիքը բոլորովին սխալ է եղել ձեր մասին։ Զեր այդ մի քանի խօսքերը ինձ համոզեցին, որ դուք բացառութիւն էք կազմում միւս շրջիկ երգիչներից, որոնք քեզանից առաջ ներկայացել էին Հասան փաշային։ Ես այժմ համոզուած եմ որ դուք կարող էք Հասան փաշայի ձին արժանաւոր կեր-

պով գովաբանել ու ստանալ ձեր լիաբուռն պարգևը: Այս էլ կասեմ, աւելացրեց, եթէ դուք մի շողոքորթական երգ ես յօրինէք ու նուիրէք իսկապէս Ղըռաթի անուանը, անշուշտ կստանաք Հասան փաշայից աւելի շնորհ ու նշանաւոր վարձատրութիւն. նրա հետ նաեւ մեծ համբաւ:

Քեօռօղլին այդ խրախուսական խօսքերից ու յորդորներէց քաջալերուած, սկսեց իւր խելքին զօռ տալով. անպատրաստից յօրինած երգը ծերունու բժացած ականջներում կրկին նուագել. —

Սիրուն զըռաթ, կայտառ զըռաթ,
Քոյ յարգդ ճանաչողներ կան,
Հասան փաշայի զօրքի մէջ,
Քեզ վայել կերակրողներ կան:

Ունիս յայտնի գովաբանող,
Յատկութիւնդ նուրբ հասկացող,
Աչքերդ շոյող համբուրող,
Պարանոցիդ փարողներ կան:

Ղըռաթ, բեզ նստեմ քաջարար,
Ոլորեմ պէխերս երկար,
Եջ ձեռքս սուր, ձախս ասպար,
Ջարգեմ թէ չար ոսոխներ կան:

Այս երգն էլ որ լսեց ծերունին, ևս առաւել համոզուեց, որ դէրվիշը լաւ երգիչ է: Մի քանի քաջալերական խօսք ևս շալլելուց յետոյ, աւելացրեց. — «Ես ձեզ արժան չեմ տեսնում որ դուք միւս շրջիկ երգիչների նման գնաք սրճարաններում երգէք և ձերընտիր երգերով զբաղեցնէք այն տղէտ ամբոխին, որ իսկապէս չարժէ լսել ձեր իմաստալից խօսքերը. այլ որպէս փորձուած մարդ, ես ձեզ խորհուրդ

կտամ, որ ուղղակի գնաք Հասան փաշայի բնակարանը, որի դրան առջև մի գեղեցիկ մարմարեայ քարէ նստարան կայ (բինէք տաշի) նրա վրայ լուռ ու մուռ նստէք: Նրանք ըստ տեղական սովորութեան իսկոյն կը հասկանան, որ դուք մի կարևոր գործի համար էք այնտեղ գնացել, այն ժամանակ Քեահա բէկին ձեզ կը ներկայացնէ փաշային և դուք կարող էք այնտեղ բացատրել ձեր միտքը: Միայն լաւ գիտցէք, որ ես այս խորհուրդը տալիս եմ ձեզ նրա համար, որ ձեր բարձր պատիւը, շատերի նման, չը թեթևանայ, թէ Հասան փաշայի, թէ շրջապատողների, և թէ մանաւանդ Հասարակութեան առաջ, որ յետոյ ամեն բան յայտնուի»:

Երբ ծերունին աւարտեց իւր այս համառօտ ատենաբանութիւնը, ծպտեալ դէրվիշը ոտքի կանգնեց և շնորհակալութիւն յայտնելով ծերունուն, ներս մտաւ քաղաքի դըռնից իրան բոլորովին անծանօթ Սիլիստրայ քաղաքը, որտեղ այժմ գերի էր ընկել Ղըռաթը:

Նա անցնում էր երկար ու նեղ փողոցներով, անցնում էր բարձր ու ցած տների և խանութների առջևից. բայց բանը նրանումն էր, որ այն կորովի առիժը երկչոտ նապաստակի նման մինչև անգամ ինքն իրայ ստուերից էլ էր վախենում, որ մի գուցէ այդտեղ իրան ճանաչող մէկը լինի ու մատնէ իւր ծածկուած խարդախութիւնը, և այնուհետեւ այլ ևս բոլորովին չը կարողանայ հասնել իւր նպատակին:

Այսպիսի խառնաշփոթ մտքերով տոգորուած, և արագ քայլերով երբ չափում էր անծանօթ փողոցները, յանկարծ բացուեց նրա առաջ մի հոյակապ շինութիւն, որ շինուած էր յատուկ տաճկական ճարտարապետութեամբ քաղաքի կենդրոնում: Նա իւր հրաշալի քանդակներով և սեթեւեթեալ պերճ պաճուճանքներով, բոլոր շինութիւնների մէջ առաջին տեղն էր բռնում: Իսկ նրա առաջի ընդարձակ հրապարակն

ու իրան կից բազմացել սաղարթախիտ ծառներով զարդարուած պարտէզը, մի առանձին գեղեցկութիւն ու վեհութիւն էին տուել շինութեանը:

Այդ պալատանման շինութիւնը Հասան փաշայի բնակարանն էր:

Դէրվիշը դեռ մի երկու պտոյտ չարած հրապարակում, երբ ապուշ կթած նայում էր, յանկարծ նրա աչքովն ընկաւ ծերունու ասած մարմարեայ նստարանը: Ել ժամանակ չը կորցրեց, անմիջապէս մօտեցաւ նրան և լուռ ու մունջ նստեց այդ խնամխօսական քարի վերայ: Հրապարակում խռնուող ամբոխի ուշադրութիւնը ընկէաբար դարձրուց իւր վերայ. բոլորը միասին աչքերը յառած նայում էին յաղթանդամ դէրվիշին: Իսկ դէրվիշը բոլորովին անտարբեր նստած էր, այնպէս որ իրանով հետաքրքրուող մարդիք կարծես թէ, ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ՝ անշունչ առարկաներ:

Հէնց այդ միջոցին Հասան փաշայի բնակարանից դուրս եկաւ իւր տան ընդհանուր կառավարիչ Քեահա բէկին, որ պաշտօնապէս գնացել էր քաղաքի մէջ պատահած նախընթաց օրուայ անցքերը հաղորդելու փաշային: Այդ միջոցին տեսաւ որ մի մեծամարմին դէրվիշ ծանր ու մեծ նստած է խնամխօսական քարի վերայ, որի աջ ձեռքում դաւրիշական տապարըն էր բռնած, իսկ ձախում մի բարակ ոսկեայ շղթայ, որի ներքեւ ծայրերը ամրացրած էր անփութ փայտից շինուած նշաձե գեղեցիկ գանձանակին:

Բայց ուսից քարշընկած նախշուն սազը իսկոյն մատնում էր նրան, որ դաւրիշը աշուղական արհեստին էլ է ծանօթ:

Քեահա բէկին իսկոյն հասկացաւ, որ սա էլ եկել է Հասան փաշայի Լըռաթին գովաբանելու:

Նրա հաղուստը իսկ դաւրիշական էր. և նրա սրածայր քոլոզի տակից ականջների ետեով քարշ էին ընկել թխադոյն երկար ճալվերը: Լայնադիր ճակատի վերայի կամարաձե թաւ

ունքերի տակ սևորակ խոշոր աչքերը խլվում էին բնի մէջ, որոնց սուր հայեացքը սլաքի նման ցցվում էր նայողի սրտում: Կարմրացայտ այտերը, հսկայական քիթը, երկար պէխերը և բարձր հասակը քաջութեան տիպ էին ներկայացնում, Այդ առնական պատկերը սքօղուած էր դաւրիշական գծուծ հաղուստի տակ, որ միանգամայն կատարեալ տիպ էր ներկայացնում:

Քեահա բէկին մօտենալով նրան, մտերմաբար ասաց, — „Աստուած պահէ ձեզ, դաւրիշ բաբայ. ձեր գալուստը բարի լինի“:

— „Աստուած կեանքդ օրհնէ“ կարճ պատասխանեց դէրվիշը:

— Ի՞նչ էք կամենում, ծերունի հայր, ասաց Քեահա բէկին:

— Ոչինչ, ձեր ողջութիւնը: Ասեմափայլ Հասան փաշայի բարի համբաւն ու ժողովրդի վերայ ունեցած հոգսն ու խնամքը լսելով, որ արդէն հաջակուել է ամեն տեղ, այդ պատճառով ես էլ եկել եմ նրա մեծահաջակ անունը գովաբանելու և կեանքն օրհնելով՝ մօցնել յիշատակարանիս մէջ:

Քեահա բէկին լսելով այս հանձարեղ խօսքերը, որոնք լաւ տպաւորութիւն արին նրա սրտի վերայ, հարկադրուեցաւ հաճոյանալու համար նրան ներկայացնել Հասան փաշային:

Նոյն ժամայն Քեահա բէկին դաւրիշին ներկայացրեց փաշային և մի քանի խօսքով հասկացրեց նրա ինչպիսի մարդ լինելը:

Հասան փաշան շատ ուրախացաւ. մանաւանդ երբ տեսաւ նրա ուսից քարշ ընկած սազը:

Սովորական հարց ու բարեկից յետոյ, մատուցուեցաւ նրանց հոտաւէտ սուրճ ու համեղ գրգռալի: Երկար խօսակցութեան մէջ պարզաբանուեց, որ դաւրիշը իսկապէս եկել է Հասան փաշայի բերել տուած ձին գովաբանելու:

Քեաճա բէկին ներկայ լինելով Հասան փաշայի և դաւրիշի խօսակցութիւններին, միջամտեց որ դաւրիշը փոքր ինչ նուազէ ու երգէ:

Հասան փաշան շատ ուրախացաւ Քեաճա բէկի այս առաջարկութեան վերայ:

Դաւրիշը նկատելով նրանց փոխանակած ակնարկները, իսկոյն ուսից վեր առաւ սազը ու սկսեց երգել.—

Կարմրեցանք ձին նստելը աջող է,
Սիրտս այն նժոյգի կարօտով մնաց.
Խրխնջալով դաշտ ու լեռներ տրորէ,
Սիրտս այն նժոյգի կարօտով մնաց:

Փռնչալով նա մեծաքայլ կը թռնի,
Սուր ականջներն գլխի վերայ կը ցըցուի,
Ծերանայ էլ մեծ դումարով մարդ կառնի,
Սիրտս այն նժոյգի կարօտով մնաց:

Դէրվիշ Իւրուշանն եմ անշահ գեգերիմ,
Լաւերին բարեկամ, չարեաց ռիսերիմ,
Խրխնջ ուրախ, հռուոց լսել կը տքնիմ,
Սիրտս այն նժոյգի կարօտով մնաց:

Երբ որ աւարտեց, Հասան փաշան ու շրջապատողները մէկ մէկու ակնարկեցին ու միմեանց ականջից փսփսալով ասացին, սա ուրիշների նման չէ, սա երևում է որ անհատ է, սրա մէջ գիտութեան պաշար կայ թագնուած, տեսնում էք բոլորը անպատրաստի խօսքեր էին և ինչ աստիճանի սահուն ու կոկ դուրս էր թռչում բերանից: Բաւերն այնպէս խնամքով էր դասաւորում, որ կարծես օր առաջ պատրաստուած ու խմբագրուած լինէր: Վերջ ամենայնի սրա բանաստեղծական տաղանդի մէջ շնորհք է փայլում, բայց

բանը նրանումն էր, որ նա փոխանակ Ղըռաթը գովաբանելու, գովաբանեց Տօռաթը:

Ներկայ եղողներից մի քանիսը ասացին.— «յարգելի դաւրիշ, Հասան փաշայի ունեցած անթիքան սպիտակ է, ոչ թէ կարմիր. եթէ կարելի է պիտակ ձին գովաբանեցէք:

Այդ միջոցին Համզան Հասան փաշայի ծաղկոցից դուրս եկաւ, անուշահոտ ծաղիկներից ու վարդերից փնջած մի գեղեցիկ փունջ ձեռին:

Երբ մտաւ այն հրապարակը, ուր կարգով նստած էին Հասան փաշայի համակրող մեծամեծներն ու պաշտօնեաները, ծաղկանց գեղեցիկ տեսքն ու անուշահոտ բուրմունքը նոյն ընկալին գրգռեց բոլոր հանդիսականների ուշադրութիւնը. բոլորը աչքերը յառեցին դէպի նա:

Այդ ժամանակ խորամանկ Համզայի հայեացքը դարձաւ դէպի ծպտեալ դաւրիշը, և նա իսկոյն ճանաչեց որ Քեօռօղլին է. նոյնպէս և Քեօռօղլին էլ նրան ճանաչեց, բայց այնպէս անտարբեր և սառն անցկացաւ այդ անակնունելի հանդիպումն, որ հանդիսականներից ոչ ոք ոչինչ չը նկատեց, միայն երկուսն էլ շառագունեցին:

Քեօռօղլին այդպիսի դէպքերում որ աւելի փորձուած էր, այս միջնադէպի ժամանակ անվրդով տոկաց, բայց Համզան զգալի կերպով սարսափ զգաց երակներում:

Այդ ժամանակ Համզան իսկոյն մտաբերեց իւր արած ուխտը, որ արել էր ջրաղացի առաջ. հէնց այդ էր գլխաւոր պատճառը, որ բոլորովին անտես արաւ Քեօռօղլու ներկայութիւնը:

Համզայի բերած գեղեցիկ փնջով հետաքրքրուողները կարծես սթափուեցին ընկալական ապշութիւնից ու խնդրեցին երգչին, որ շարունակէ իւր գովասանական երգը 'Ղըռաթի մասին. և հետեալպէս խնդրեցին, որ կէտ առ կէտ նկարագրէ նրա գեղեցկութիւնը և ունեցած յատկութիւնները:

Ամենայն ուրախութեամբ, պատասխանեց երգիչը, միայն այն պայմանով, որ եթէ ձին դուրս կը բերէք իմ առջև որ աչքովս տեսնեմ ու այնպէս գովաբանեմ:

Բոլորը յարգեցին ու հաւանեցին նրա առաջարկութեանը: Հասան փաշան իսկոյն հրամայեց, որ Ղըռաթը դուրս քաշեն ախոռից ու բերեն հրապարակ:

Այդ պաշտօնը միայն Համդին էր վերապահուած, որովհետեւ ձիապաններից ոչ ոք չէր կարող մօտենալ Ղըռաթին:

Համդան իսկոյն իւր ձեռքի անուշահոտ փունջը յանձնեց Քեաճա բէկին ու ինքը ուղղուեց դէպի ախոռը, ուր առանձին խնամքով պահվում էր Ղըռաթը: Ճարպիկ Համդան կարճ միջոցում Ղըռաթը թամբած ու սանձած դուրս բերեց հրապարակ: Նրա կուրծքը զարդարուած էր ոսկեղօծ արծաթապատ թալիսմաներով, թաւշեայ փափուկ թամբի, ոսկեհուռ ճակատի (շաշի) մէջ տեղը զետեղուած էր մի խոշոր ադամանդ, որի անհամար ցոլքերն ու շառաւիղները խառնուելով արեգակի ճառագայթների հետ, շլացնում էին նայողի աչքերը: Նա այն աստիճան գեղեցիկ էր, որ եթէ պատկերահան Ապեղէսը մինչև անգամ մի այդպիսի նկար անելու փորձ անէր, անշուշտ նրա ստեղծագործող հրաշալի վրձինը պէտքէ ծալուէր ու կորցնէր իւր ուղղութիւնը...

Ղըռաթը բոլոր հանդիսականների ուշադրութիւնը դարձուց իւր վրայ:

Հասան փաշայի ուրախութեանը խօսքի չափ ու սահման չկար և հազիւ թէ ծածկում էր իւր գոգնուելու չափ ուրախութիւնը, որ զգում էր նոյն րոպէին:

Իսկ Քեօռօղլու սիրտը աննշմարելի կերպով բաբախում էր: Բայց նա կեանքի մէջ այնքան շփուել ու փորձուել էր, որ բոլորովին անտարբեր ձևացաւ. միայն աչքի տակով նա մերթ հանդիսականներին էր նայում և մերթ իւր Ղըռաթին ու երբեմնապէս այնպիսի խուլ հառաչանքներ և հո-

գոցներ էր արձակում սրտի խորքերից, որ տոչորվում էր:

Բոլորը լուռ էին ու անխօս. յանկարծ այդ լուռութիւնը խանգարեց Հասան փաշայի ձայնը, որ շողոքորթելով խնդրեց երգչից, որ շարունակէ իւր ընդհատուած երգեցողութիւնը:

Երգիչը անմիջապէս սազը առաւ ձեռքը ու ներքին վրդովմունքով շարունակեց երգել. —

Մէկ ձի տեսայ Սիլիսորայ քաղաքում,
Աշխուժավառ ու կրակոտ Ղըռաթ, եկ,
Գերի ընկած մի վսեմ անձի ձեռքում,
Աշխուժավառ ու կրակոտ Ղըռաթ, եկ:

Բարձր է կազմուածքը, զլուխը փոքրիկ,
Վեց կամ եօթն ամաց է, հասակը ծաղիկ,
Շահն էլ չունի սրա նման գեղեցիկ,
Աշխուժավառ ու կրակոտ Ղըռաթ, եկ:

Որոնելով հազիւ գտայ հետքերդ,
Բեր համբուրեմ սմբակներդ, աչքերդ,
Իւրուշանս տեսայ սիրուն պատկերդ,
Աշխուժավառ ու կրակոտ Ղըռաթ, եկ:

Այս երգը ամենքին դուր եկաւ. բոլորը միաբերան գովեցին երգչին, բացի Քեաճա բէկից, որ կարծես թէ մի ինչ որ խարդախութիւն էր նշմարում երգչի հայեացքների, շարժման ու երգեցողութեան մէջ:

Հասան փաշան միամիտ էր. միամիտ էին նաև նրա շրջապատողները: Նա երգչին աւելի աշխուժի բերելու համար, հրամայեց նստել Ղըռաթին ու այնպէս գովաբանել:

Ծպտեալ երգիչը մերժողական ձև տալով իւր խօսքին, ասաց. — ձմարիտն ասելով, վսեմաշուք տէր, ես վախենում եմ. միթէ կարելի է նստել այդ հրեղէն ձիու վերայ... վերին

տեսչութեան աչքը վերան հովանի լինի. աչքովս տեսնում եմ որ դա երկնային աստղերի հետ է խաղում, ես իբրև ան փորձ մարդ, թնչպէս կարող եմ նստել դրա վերայ. կարող է պատահիլ, որ ինձ անմիջապէս տափին տայ ու վերջացնէ իմ հաշիւը այս աշխարհից և իմ անունը գրել տայ մահուան սև տարեգրութեան մէջ:

— Ոչինչ չի լինի, կրկնեց Հասան փաշան, բոլորովին մի վախենար: Սակայն փաշան այնքան սիրահարուած էր իւր ձիու վերայ, որ նրա միակ ցանկութիւնն էր, որ մարդիկ, բոլոր ժամանակը, խօսէին ու գովաբանէին իւր Ղըռաթին:

Փաշայի շատ ստիպելուց, վերջապէս երգիչը ստիպուած եղաւ ընդունել ու յարգել նրա առաջարկութիւնը, (թէպէտ իւր սրտովն էր) և Ղըռաթի վերայ նստած գովաբանել նրան:

Կասկածաւոր Քեհազա բէկին, ծածուկ հրամայեց, որ քաղաքի դռները փակեն. մտածելով թէ՛ չը լինի որ յանկարծ փախչի ու անհետանայ այդ ծածկախորհուրդ մարդը, իւր հետ տանելով Ղըռաթին:

Սիլիստրայ քաղաքի երեք կողմը պարսպապատ էր, իսկ մի կողմն էլ շրջապատել էր հռչակաւոր Դօն գետը, որ մարդիք նաւակներով ու մակոյկներով անցուղարձ էին անում մէկ ափից միւսը:

Քեհազա բէկը իւր արած կարգադրութիւնով մասամբ ապահովցաւ ու կարծես թէ կասկածանքից դուրս եկաւ:

Երգիչը երիտասարդի նման ոտքի կանգնեց, երկայն վերարկուի փէշերը ժողովելով փաթաթեց մէջքին, մի տեսակ թեթեւ ձև ստացաւ ու անհամբեր սպասում էր փաշայի կրկնակի հրաւերին, որ ձին առաջ բերեն ու սանձը յանձնեն իրան:

Հասան փաշան հրամայեց ձին առաջ քաշել: Համզան իսկոյն կատարեց փաշայի հրամանը ու սանձը պարզեց Քեօռօղլուն և հազիւ լսելի ձայնով ասաց. — Ընդունեցէք, տէր

իմ, ահա ես իմ խոստումն ու պարտքը կատարում եմ, ինչ որ խոստացայ ջաղացի մօտ, մանաւանդ խնդրում եմ որ ներողամիտ լինիք դէպի ձեր անպերախտ ծառան:

Քեօռօղլին համարեա անուշադիր թողեց ծառայի խօսքերը և սանձը դրեց Ղըռաթի գլուխն ու երկար բաշից բռնած, ծոխ նման թռաւ նրա քամակը, ինքն իրան մի լաւ տեղաւորեց, ձին մի երկու անգամ չափ դրեց, գնաց եկաւ, կրկին կանգնեց հրապարակի մէջ տեղը, հանդիսականների առաջ:

Քեօռօղլին այն ըոպէին հասաւ իւր նպատակին, երբ Ղըռաթի սանձը ձեռքն անցաւ, այնուհետեւ ինչ որ ասելու ու խօսելու էր, դա համարեա մի ձևական բան էր: Բայց և այնպէս, նրանց սիրտը շահելու համար, վերառաւ սազն ու սկսեց եռանդոտ երգել. —

Իմ թանկագին սիրուն Ղըռաթ,
Մեզ մի մէյդան է հարկաւոր,
Այնուհետեւ բիւր թշնամիք,
Դէմ յանդիման է հարկաւոր:

Ոտքերդ դոփէ քաջաբար,
Թշնամիքն արա ոտնահար,
Քեզ նստողը ոչ թէ տկար,
Այլ քաջազան է հարկաւոր:

Քեօռօղլիս երկար ժամանակ,
Ընկայ վատ լեզուների տակ,
Երբոր գտայ քեզ, իմ հոգեակ,
Ինձ էլ ինչ բան է հարկաւոր:

Այս անսպասելի ըոպէին բոլորը լուռ ու մունջ նստած, երգը լրջօրէն լսում էին: Բայց երբ լսեցին Քեօռօղլի անունը,

ամենքը դարձացած, ապուշի նման անխօս նայում էին իրար երեսի: Բոլորը շփոթուեցին, վախն ու երկիւղը տիրեց նրանց. այն րոպէին հասկացուեց, որ դա իսկապէս Քեօռօղլին է:

Հասան փաշան խօս իսպառ ձեռքից գնաց. հաւաստի գիտենալով, որ Ղըռաթը անդարձ պիտի տանի Քեօռօղլին ու իրան կիսամուրազ թողնի:

Այդքան բազմութեան մէջ միակ հեռատես ու տոկուն մարդը միմիայն Քեահա բէկին էր, որ իբր անտարբեր, բայց միևնոյն ժամանակ զննողական հայեացքով նայում էր կատարուած անցքերին: Նստողներին պաշարած շփոթութիւնը բառնալու համար, սառնարիւն կերպով ասաց. — «շարունակիր, յարգելի վարպետ, շարունակիր քաղցրաբարբառ երգեցողութիւնդ»:

Քեօռօղլին մի խոշոր հայեացք ձգելով շուրջը նստողների վերայ, միանգամայն արհամարհելով ամեն տեսակ արկած ու վտանգ, սկսեց համարձակ ու անվախ կերպով երգել այս երգը. —

Չնաշխարհիկ ազնիւ Ղըռաթ,
Թռչելով սլանաս կերթաս,
Սիլիստրիայից, իմ գեղեցիկ,
Սուրալով սլանաս կերթաս:

Մէկ հաշուելով մօտն ու հեռուն,
Թէ ձմեռ լինի, թէ գարուն,
Երբ մօտենաս պարզ ջրերուն,
Խմելով սլանաս կերթաս:

Քեօռօղլիս չեմ եկել կռիւ,
Միայն ունիմ փոքրիկ հաշիւ,
Թշնամեաց գնդեր բազմութիւ —
ձեղքելով սլանաս կերթաս:

Այս վերջին խօսքերը աւելի խոր խոցեցին Հասան փաշայի սիրտը: Առաջին վերքը դեռ կեղև չէր կապել, որ մի նոր վերք ևս ստացաւ: Կամաց կամաց կարծես ոյժերը թուլանում էին և աչքերի լոյսը նուազում էր: Նա անշուշտ կաթուածահար գետին կը գլորուէր, եթէ կշտին ամուր պատնէշի նման կանգնած չը լինէր Քեահա բէկին:

Այդ խելօք ու համբերատար մարդը հասկացաւ, որ արգէն բանը բանից անցկացաւ, այնուհետև այլ ևս դիւրին չէր հսկայի ձեռքից ձին յետ խլել. ուստի սկսեց ձեռքաւորութեան համար ասել. — «Գոհ ենք քեզանից, սիրելի երգիչ. շատ ու շատ գոհ ենք, որ դուք ձեր եռանդուն երգերով լիապէս բաւականութիւն տուիք մեզ բոլորիս: Ուրեմն խնդրում ենք ներողամիտ լինիք, որ մենք ձեզ այդքան նեղութիւն ու ձանձրոյթ պատճառեցինք... Որովհետև տես. նում ենք, թէ դուք և թէ Ղըռաթը բաւականին չարչարուեցիք ու յոգնեցիք. ուզում եմ ասել, որ մի փոքր վայր իջնէք ձիուց, դաք նստէք մեզ մօտ, դեռ մի քիչ էլ ժամանակ անցկացնենք — ուրախանանք. որովհետև ձեր երգեցողութիւնը, իսկապէս ասած՝ շատ աննման ու դուրեկան էր»:

— Շատ լաւ էք հրամայում, ասաց երգիչը, միայն մի խնդիրք էլ ես ունիմ և յուսով եմ, որ դուք այնքան բարի ու մեծահոգի կլինիք, որ չէք մերժիլ իմ առաջարկն ու խնդիրը:

— Կարող էք, գերվիշ բաբայ, կարող էք, խելացնորի նման ասաց յուսակտուր Հասան փաշան:

— Իմ խնդիրը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ, մի երկու խօսք. այն է, մինչև այժմ ձեր սրտի ու կամքի համաձայն նուագեցի ու երգեցի... բայց կարծեմ, էֆէնտըմ, ձեզ լաւ յայտնի է, որ մարդիս եռանդն ու բանաստեղծութիւնը նման է փոքրիկ կայծի, որքան որ հովահարես, այնքան կը բորբոքի ու կը բոցավառուի... թէպէտ և ես այն տաղանդաւոր բա-

նաստեղծների դասակարգից չեմ, բայց և այնպէս, կարծես թէ այսօր իմ եռանդն էլ է իւր խոր քնից զարթնել, իմ մէջ եռում է ու հանգիստ չի տալիս ինձ: Միմիայն չգիտեմ, արդեօք ամպախաղաց Ղըռաթի սէրն է ինձ հրապուրել, եռանդի բերել ու աշխոյժ տուել, թէ մի ուրիշ անյայտ պատճառ կայ, որ ինձ անվերջ յուզում, բորբոքում ու վերաս գրգիռ է բերում... Միայն ինչ էլ որ ուզում է լինի, ես դարձեալ մի երգ պիտի երգեմ ձեզ համար, որ փոքր ինչ սրտերդ շահեմ:—Այս ասելով, կրկին սաղը ձեռքն առաւ ու սկսեց ոգևորուած երգել.—

Իմ աննման աշխոյժ Ղըռաթ,
Քեզ Չամլիբէլ է հարկաւոր,
Մի լինիր անզգոյշ Ղըռաթ,
Քեզ Չամլիբէլ է հարկաւոր:

Թէպէտ ունիս շատ սիրահար,
Բայց չեն նրանք ինձ հաւասար,
Դուրս դալ զբօսնելու համար—
Քեզ Չամլիբէլ է հարկաւոր:

Ես Քեօռօղլին եմ տարագիր,
Մեծ յոյսս դու ես, իմացիր,
Թուիր ու Դօն գետը անցիր,
Քեզ Չամլիբէլ է հարկաւոր:

Երբ երգը վերջացրուց, սաղը աճապարանօք տեղաւորեց, գցեց ուսը, որ իրան դեռ ևս շատ էր հարկաւոր ու սկսեց ձին չափ գցել, մի երկու պտոյտ էլ անել այն ընդարձակ հրապարակում, որ Ղըռաթի ջղերը բացուին—կազդուրուին: Կրկին անգամ եկաւ կ'անգնեց նրանց առաջը, ուր

նստած էին Հասան փաշան ու Քեահա բէկին իրանց արբանեակներով:

—Դէհ մնաք բարեաւ, շնորհակալ եմ ձեր հիւրասիրու-
թիւնից, ահա ես գնում եմ, ասաց ու Ղըռաթի գլուխը շուռ տուեց դէպի այն կողմը, որտեղից ահաբեկի Դօնա գետը վիշապի նման գոչգոչալով ու փռփռալով գնում էր: Ափին մօտեցած ժամանակ Ղըռաթին այնպէս ուժգին աշտանակեց, որ անմեղ կենդանու կողերը համարեա ծալուեցին, էլ ոչինչ աչքին չերևաց, նա միանգամ ինքն իրան գցեց քարափից: Կողերի սոսկալի ցաւից ու կսկիծից խեղճ կենդանին թէւ ուզում էր ցաթկել միւս ափը, բայց հնար չեղաւ, նա ընկաւ արիւնահոս փռփռան գետի մէջ, իր հետ տանելով նաև Քեօռօղլուն. որոնք միասին մինչև յատակը խորասուզուեցին ջրի մէջ, և մի քանի րոպէ մինչև անգամ հետքերն էլ չէր երևում:

Հասան փաշան ու այս անցքին բոլոր ներկայ եղող մարդիք ապուշի նման նայում էին նրանց յետևից. իսկ շատերը մինչև անգամ կարծում էին, որ էլ փրկուլթեան ճար իսպառ չկայ. թէ Ղըռաթն ու Քեօռօղլին միասին ջրասոյգ եղան ու հետքերը յաւիտեան կորաւ:

Մի քանի րոպէից յետոյ, նրանք յանկարծ երևացին ջրի երեսին: Ղըռաթը կարծես իբրև ջրային կենդանի համարձակ լողում էր խոր գետի մէջ... Գործողութիւնը շատ երկար չտևեց, նրանք դուրս եկան միւս ափը... Չը նայելով որ Քեօռօղլին ու իւր սիրական սաղը թռչուած էին, այնուամենայնիւ նա իւր այդ սոսկալի դրութեան մէջ էլ, դարձեալ չկորցրեց իւր եռանդն ու աշխոյժը, անմիջապէս շապկահան անելով սաղը, սեղմեց կուրծքին և իւր կորած ու նորից գտած սիրական Ղըռաթի սիրոյ համար, բորբոքուած սրտով այսպէս սկսեց երգել.—

Խելագարուած ընկած էի սարէ սար,
Ամռո, աշուն, ձմեռ, գարուն, Այվազ խան,
Ինչ դժուարութիւնով վերագարձրի,
Կորցրած Ղըռաթս սիրուն, Այվազ խան:

Քոյ անտարբերութեան հետեանքն է սա,
Որ չափազանց տանջանք կրումեմ ահա,
Թշնամին շուտ ինձ կը լինի մերձակայ,
Մի դանդաղիր իմ քաջ արթուն Այվազ խան:

Քեռուդիւն եմ, չարչարանաց ենթակայ,
Թուցրի Ղըռաթը, Դօն գետն անցկացայ,
Հաւաքիր քաջերս, հասիր, մի մնայ,
Ինձ մի թողնիր այստեղ նկուն, Այվազ խան:

Ղըռաթը ջրի մէջ բաւական չարչարուելով, փորքաշները
թուլացել էին, թրջուած թամբը քամակին չէր կանգնում,
սահում էր և այս ու այն կողմ ծըռվում—թեքվում: Այդ-
պիսի դէպքում Քեռուդիւն շատ փորձուած էր. գիտէր որ
փորքաշները թուլացած միջոցին կարող էր իրան վտանգ
պատահել: Այդ վտանգի առաջն առնելու համար, իսկայն
փորքաշները պնդացրեց և պատրաստ կանգնեց իւր տեղում,
դեռ մի քիչ էլ հանգստանալու:

Բայց փակագծի մէջ ասենք, որ այդ քաջ տղամարդը
երգելու հիւանդութիւն ունէր, որ խիստ աչքի էր ընկնում:
Նա ուզում էր որ իւրաքանչիւր քայլափոխում, մի չնչին
առիթի պատճառով էլ, դարձեալ մի երգ երգէ: Հէնց դրա
համար էլ, երբ մի փոքր հանգստացաւ, առանց մտածելու,
իւր ուտելու խմելու մասին, սկսեց երգել հետեւեալ երգը:

Քիչ հանգիստ առ, փորքաշներդ ամրացնեմ,
Ղըռաթ, ինձի շուտ Ձամլիբէլ հասցրու:

Նախ սմբակներդ. ապա աչքերդ համբուրեմ,
Ղըռաթ, ինձի շուտ Ձամլիբէլ հասցրու:

Մի ծուլանար, ժամանակդ մի վատնէ,
Կանգաղելը նժոյգի մեծ արատն է,
Թուիր, մեզ թշնամեաց ձեռը մի մատնէ,
Ղըռաթ, ինձի շուտ Ձամլիբէլ հասցրու:

Հասակդ վայելուչ, պտտկերդ չքնաղ,
Ուր որ գնալու ես, գնա՛ն անյապաղ,
Քեռուդիւն եմ, կեանքս կտամ քեզ մատաղ,
Ղըռաթ, ինձի շուտ Ձամլիբէլ հասցրու:

Հասան փաշան տեսնելով, որ թուշունը վանդակից
թռաւ, այլ ևս դիւրին չէ վերագարձնել, ուրիշ հնար մտածեց:
Քաղաքի դռները արդէն բաց էին արել. փաշան անճարացած,
Քեռա հէկի խորհրդով, մի քանի տաւարածախներ կարճ
ճանապարհով ուղարկեց, որպէս զի նրանք կարողանան մի
կերպ, փայլուն ոսկու միջոցաւ, Քեռուդիւն գրաւել և
Ղըռաթը յետ առնել:

Ձը մոռանանք ասել, որ քիչ ժամանակ առաջ էլ մի
գունդ զօրք էր ուղարկել, որ եթէ Քեռուդիւն չը կամաւորուի
փողով տալ Ղըռաթը, կտրել ճանապարհը և ուժով բռնի
խլել ու յետ բերել:

Բայց Քեռուդիւն երբ արդէն ձին նստած շարունակում
էր ճանապարհը, յանկարծ նրա առաջ դուրս եկան մի քանի
տաւարավաճառներ և քաղաքավարութեամբ բարեկեցին նրան.
Քեռուդիւն էլ փոխադարձապէս բարեկեց նրանց: Մի քանի
խօսքեր միմեանց հետ փոխանակելուց յետոյ, անձանթները
առաջարկեցին նրան Ղըռաթը ծախել իրանց վրայ:

Քեռուդիւն ոչ մի պատասխան չը տուեց, կարծես չը
լսեց նրանց առաջարկութիւնը. միմիայն մի ինչ որ թեթեւ
ժպիտ երևաց նրա երեսին:

Նրանք իսկոյն հասկացան, որ այդ ժպիտը անտեղի չէր և նշան էր իրանց առաջարկութիւնը անտես առնելուն: Այնուհետև սկսեցին շատ խնդրել ու աղաչել, որ չը մերժէ իրանց խնդիրը:

Բայց Քեռուղլին մնաց շուարած. քնչ անէր և քնչպէս հեռացնէր այդ մարդկանց... րոպէաբար կարծես նրա գլխում մի միտք ծագեց, թէ ես կը գնահատեմ Ղըռաթը, եթէ իմ որոշած գինը տուին, լաւ, եթէ ոչ գլխիցս կը հեռանան: Այսպէս մտածելուց յետոյ, ձեռքն առաւ սաղը, և նրանց ունկնդրութեան հրաւիրելով երգեց.—

Պարոնայք Ղըռաթի գինը ձեզ ասեմ,
Ութսուն հազար ոսկի գումարով չեմ տայ,
Ութսուն հազար նախիր, ութսուն հազար հօտ,
Ութսուն հազար ծնուած ոչխարով չեմ տայ:

Ութսուն հազար ջորի, ութսուն հազար ձի,
Ութսուն հազար փարախ գոմէշի, ուղտի,
Ութսուն հազար լծկան արօրի, գութնի,
Ութսուն հազար նախիր տաւարով չեմ տայ:

Քեռուղլիս շրջել եմ ութսուն հազար տեղ,
Ութսուն հազար քաղաք, ութսուն հազար գեղ,
Ութսուն հազար հարս ու աղջիկ տան շքեղ,
Ութսուն հազար բեռ լաւ, գոհարով չեմ տայ:

Ճաւարավաճառները երբ լսեցին այդ անհեթեթ գնահատութիւնը, զարմացած միմեանց երեսի նայելով, մնացին ապշած:— «Զուր է եղբայր, ասաց մէկը միւսին: Հասան փաշան եթէ իւր ունեցած բոլոր կարողութիւնը տայ, դարձեալ անհնար է այդ գումարը լրացնել. լաւ է որ թոյլ տանք գնալ: Ահա այսպէս լուռ ու մունջ վերադարձան քաղաք:

Քեռուղլին հեռուից նկատեց, որ մի խումբ մարդիք ճանապարհի վերայ երեւցին ու անհետացան: Իսկոյն հասկացաւ որ նրանք Հասան փաշայի զօրքերիցն են և իրան են սպասում: Բայց քաջը աներկիւղ գնում էր: Երբ մօտեցաւ, ձին աշտանակեց և սրարշաւ Ղըռաթը այնպէս արագ անցկացաւ դարանամուտների կշտից, որ ինչպէս նետը թռչի հմուտ որսորդի լարած աղեղից, կամ գնդակը հրացանից:

Պարանամուտները մնացին շուարած. ապուշի նման նայում էին անցորդի ետեւից, որ կարճ միջոցում բոլորովին անհետացել էր նրանց աչքերից: Տեսան որ հետապնդելու ջանքերը ապարդիւն պէտք է անցնի, տխրադէմ վերադարձան Սիլիստրայ:

Երեկոյ էր, արեւն արդէն մայր էր մտել, դաշտ ու ձոր աստիճանաբար մթնում էր և լեռների գագաթները աղօտացան: Մեր ուղևորը անձանօթ էր այդ երկրի խառնիխուռը ճանապարհներին. նա մոլորուել էր՝ ուղիղ ճանապարհից շեղուելով, սանձը թողել էր Ղըռաթին, իսկ ինքը անձնատուր էր եղել բաղդին ու ճակատագրին և գնում էր գետափով:

Յանկարձ նրա աչքին երեւցին մերձակայ փոքրիկ բլրի վերայ գոյնզգոյն ցալացող կրակներ. նա սթափուեց, սանձը վեր առաւ, Ղըռաթի գլուխը շուռ տուեց դէպի այն կողմը, որ մերթ նսեմանում էր և մերթ բոցավառվում էին բեկակեան կրակների նման ծառների ճիւղերից քարշ ընկած լապտերները:

Դժբախտաբար երկնային թագուհու շրջանառութեան ժամանակը չէր, աշխարհապարփակ մուլթը ծածկել էր ամեն մի առարկայ, ոչինչ չէր նշմարվում:

Քեռուղլին այնտեղից փոքր ինչ հեռու, ձիուց վայր իջաւ, Ղըռաթի առաջի ու ետի ոտքերին փականք դրեց ու այնպէս թողեց արածելու. իսկ ինքը մօտեցաւ լապտերներին,

կամեցաւ լրտեսել ներսի անցքերը: Եւ յանկարծ ինչ է տեսնում, ահագին տարածութեան վերայ, բարձր ու ուղիղ սաղարթախիտ ծառներով շրջապատած աշգիւններ ու պարտեզներ, գեղեցիկ ծառուղիներով: Մէջ տեղի հսկայ շինութեան պատշգամբի սանդուխներից վեր ու վայր ելեւէջ են անում մի քանի գեղեցկուհիք: Մերթ ընդ մերթ մէջ տեղ երևում են ալլակերպ հնդիկ ներքիններ: Շինութեան մէջ լսվում են թմբուկների, երգերի և ուրախութեան ձայներ:

Քեռուղին ոչինչ չը հասկացաւ. կրկին վերադարձաւ Ղըռաթի մօտ, վերարկուն քաշեց գլխին և անձնատուր եղած անուշ անգորրութեան՝ քուն մտաւ:

Գիշերային մռայլ ժամերը սահելով անցան. աղօթարանը բացուեց, գեղեցկատեսիլ անուշիկ դարնան զովարար զեփեւոր մեղմիկ հնչում էր: Արտուտը դաշտում, սոխակը վարդենու թփերի մէջ անուշ եղանակներով սկսել էին երգել իրանց ամենօրեայ սովորական քաղցր մեղեդին,

Մի կողմից թռչնոց անուշ դալալը խառնուելով ծառների սօսափունների հետ, իսկ միւս կողմից գետի անհաւասար ալիքները քնքշաբար ու պլընքով առաւօտեան հովերից աւելի մօտ կպչելով ափերին, խորտակվում էին ահագին շառաչմամբ:

Բնութեան մէջ եղած այս աղմկալի ձայները սթափեցրին յոգնած Քեռուղուն խոր քնից: Նա շատ էր շտապում շարունակել ճանապարհը. բայց քաղցածութիւնը նրան բոլորովին ընկճել և ուժասպառ էր արել. այնպէս որ՝ թևերը թուլացել էին, ծնկները ծալ էին գնում. համարեա աչքերի լոյսը նուազել էր: Բայց ինչ արած, այդ անծանօթ վայրում ոչ մի հնար չկար ստամոքսին բաւականութիւն տալու, Անճարացած եղաւ գետափը լուացուելու. բարեբաղդաբար այդտեղ նստել էին մի ծերունի հովիւ իւր կնոջ հետ միասին որ իրանց ոչխարները բերել էին այդտեղ արածեցնելու:

Քեռուղին բարեւ տուեց հովուին և գնաց ջրի մօտ լուացուեց, իւր սովորական նամազը կատարեց, դարձաւ հովուի մօտ, որպէս ճանապարհորդ, նրանից մի կտոր հաց խնդրեց:

Նրանք չը զլացան, հանեցին իրանց հովուական աղքատիկ պարկից հաց ու պանիր և մի աման էլ փրփրալի թարմ կաթ տուեցին նորան: Նա այդ կերակուրները կշտապինդ կերաւ, խմեց աղբերակի սառնորակ ջրից, մկանունքները կազդուրուեցին, և ապա շնորհակալութիւն յայտնելով ծերունի հովիւներին, փոխադարձապէս վարձատրեց նրանց և մի ինչ որ լուրի էր սպասում:

Ծպտեալ գէրվիշը դիտմամբ ծանր ու բարակ նստել էր. բայց հովիւները չը գիտէին նրա ներքին նպատակը, չէին նշմարում նրա սրտի վրդովմունքն ու տարտամ դրութիւնը:

Դէրվիշը երբ կշտացաւ, ախորժեց ծխել, բայց դժբախտաբար նրա ծոցի մէջ, գետն ընկած միջոցին, թրջուել էին ծխախոտն ու աբեթը, իսկ կայծահանն էլ կորել էր:

Բարեբաղդաբար հովիւը ծխում էր. տեսնելով որ դէրվիշի ծխախոտը թրջուել է, հիւրասիրեց նրան իւր ունեցած հասարակ ծխախոտով: Այդ դէպքից օգտուելով, դէրվիշը հարց ու փորձ արաւ մօտակայ այգում ապրողների մասին:

Միամիտ հովիւը անմեղօրէն ասաց, որ այդ այգին պատկանում է Հասան փաշային, դա նրա ամարանոցն է: Փաշան նշանադրուած է Փերուզատ խանումի հետ. ահա լրիւ մի ափիս է, որ Փերուզատ խանումը մի քանի աղախինների հետ կերուխում է անում այդտեղ, որ մօտ օրերս նրանց ամուսնութեան դաշինքը պէտքէ կապուի:

Երբ հովիւը խօսքը վերջացրեց, դէրվիշը անմիջապէս ոտքի կանգնեց, շնորհակալութիւն արաւ ու հեռացաւ նրանց մօտից:

— Ժամանակը թանկ է, մըմնջաց Քեռուղին ու արագ

քայլերով մօտենալով Ղըռաթին, սկսեց բաշը ձգել, աչքերը շփել ու մէկէն իմէկ ցաթկեց նրա քամակը:

Մի քանի րոպէից յետոյ, նա որպէս երգիչ, սազը ձեռին կանգնել էր գեղեցկատեսիլ ընդարձակ այգու ցանկապատի մօտ: Մի երկու անգամ վարժ մատները խաղացնելով նուագարանի լարերի վերայ՝ սկսեց երգել մեղմ ու անուշ եղանակով.

Դօն գետի եզերքում փռուած մեծ այգին,
Այցելեցի, տեսայ մի քանի աղջիկ,
Դէմքեր հրապուրիչ, հասակ վայելուչ,
Բոլորն էլ մեղրաշուրթ ու շատ գեղեցիկ:

Բարձրացայտ մարմարեայ շատրուանի դէմ,
Խնջոյք են սլափափափել ճաշակով վսեմ,
Հագուստները շքեղ, գնացք նազաճեմ,
Հնչիւնները անուշ խօսքերը քաղցրիկ:

Այս քնչ հրապուրանք, այս քնչ տեսարան,
Արդեօք սա երանք է, թէ իո՞վ իրական,
Քեօռօղլուս հանդիպեց վիճակ խնդական,
Գըգուանք սիրուններից, սէր խիստ անուշիկ:

Քեօռօղլին երբ երգը վերջացրուց, Փերուզատ խանումը գրպանից մի ոսկի հանեց, տուեց աղախիններից մէկին, որ տանի երգչին տայ: Անմեղ աղախինը վեր առաւ ոսկին, ուրախ ժպտալով, մօտեցաւ երգչին և ասաց. — «Համեցէք առ այս ոսկին, դէրվիշ բաբայ, խնդրումենք որ մեր քիչը շատի տեղ ընդունէք»:

— Այդ քնչ ոսկի է, կեղծ միամտութեամբ հարցուց դէրվիշը:

— Փերուզատ խանումը քեզ ընծայ ուղարկեց:

Քեօռօղլին մերժեց ոսկին ընդունելը և ասաց. — „մենք

պատկանում ենք այն հոգեւորականների դասակարգին, որ մեզ ընծայ տուողը, ինքը անձամբ իր ձեռքով պէտքէ տայ, որ Ալլահին հաճոյ լինի իր արած վարձատրութիւնը“:

Աղախինը ժպտալով վերադարձաւ Փերուզատ խանումի մօտ և մի առ մի պատմեց դէրվիշի ասածները:

Փերուզատ խանումը անպայման հաւատալով աղախինի ասածներին, տեղից վերկացաւ որ ինքը իւր ձեռքով անձամբ վարձատրէ երգչին:

Այդ ժամանակ Քեօռօղլին տեսնելով նրա հրաշալի երկայն թուխ ծամերը, որ գլխից մինչև կրունկն էին հասել, չը համբերելով, մի գովասանական երգ ասաւ ծամերի վերաբերմամբ. —

Ով դու գեղանիդ նազաճեմ,
Թող ծածանին թուխ մազերդ,
Արժէ, որքան գովաբանեմ,
Թող ծածանին թուխ մազերդ,
(Մետաքսից կակուղ մազերդ). կրկնել.

Անուշահոտ իւղով օծած,
Գեղեցկուհու ձեռամբ հիւսած,
Մի պահիր այդպէս ամփոփած,
Թող ծածանին թուխ մազերդ:

Վառ-վառ աչքերդ, ո՞վ հերարձակ,
Ուղղիր Քեօռօղլուս համարձակ,
Ոսոխիդ աչքին հակառակ,
Թող ծածանին թուխ մազերդ:

Մինչ այս երգի աւարտելը, գեղեցկատեսիլ Փերուզատ խանումը, մի քանի աղախիններով մօտեցել էր ցանկապատին և իւր քնքոյշ ձեռքում բռնած ոսկին պարզել էր Քեօռօղլուն:

Այդ ժամանակ խորամանկ Քեռուզին աննշմարելի կերպով այնպէս փափուկ խթեց Ղըռաթին, որ հազիւ մի երկու քալ առաջ գնաց, այնպէս որ, եթէ մի երկու քալ էլ Փերուզատ խանումը առաջ գայ՝ յարմարութիւն ունենայ իւր մտադրուած նպատակին հասնելու:

Անփորձ ու միամիտ Փերուզատ խանումը, երբ քիչ էլ մօտեցաւ, իսկոյն Քեռուզին ձեռքը պարզեց իբր ոսկին առնելու, պինդ բռնեց նորա փափուկ հոլանի բազկից և ուժգին վեր քաշելով առաւ գաւակը, ինչպէս որ բազէն յափշտակում է անմեղ աղաւնուն:

Շրջապատող աղախինները սկսեցին ճիչ ու աղաղակ բարձրացնել, լաց ու կոծ անելով ծեծում էին ծնկներին ու փետում մագերը, բայց ի զուր:

Վրէժխնդիր Քեռուզու սիրտը կարծես քարացել էր. չէր լսում նրանց աղեկտուր ձայնը: Այդ րոպէին Քեռուզու ներքին աշխարհում ներոնական հոգի էր թագաւորում, բոլորովին անուշադիր ու անտարբեր մնաց. ձին մտրակեց — գնաց անհետացաւ, իր հետ տանելով Փերուզատ խանումին:

Հասան փաշան Փերուզատ խանումի կողմից ոչ մի տեղեկութիւն չունէր, պատահած անցքը նրան անյայտ էր: Նա արդէն պատրաստվում էր գնալ Քեռուզու յետեից, որ կամ սպանէ, կամ մի կերպ աջողի Ղըռաթը վերադարձնել: Հէնց այդ խառնակ ու տարտամ միջոցին, յանկարծ Փերուզատ խանումի գուժկան ներքինին, սպասաւորները տխրադէմ ներկայացան փաշային և հաղորդեցին անակնկալ դժբաղդութիւնը:

Հասան փաշան ալլալուեցաւ և տեղն ու տեղը արձանացած մնաց: Նա անշուշտ կը ցնորուէր, եթէ Քեռուզաբէկին յուսատու աղդու խօսքերով չսփոփէր նրա դառնացած ու վշտացած սիրտը:

Զօրքն արդէն սպառազինուած պատրաստ կանգնել էր և սպասում էր հրամանատարի տուած նշանին, որ առաջ

խաղայ. բայց այդ միջոցին Հասան փաշան խիստ վատ տպաւորութեան տակ էր: Գուժկանների հաղորդած լուրը շատ վատ էր ազդել նրան:

Թէպէտ Քեռուզաբէկին այդ լաւ գիտէր, բայց ինքը հեռատես ու լուրջ մարդ լինելով, անվերջ մտածում էր իրանց անելիքների վերայ:

Երբ Հասան փաշան անվերջ ընկղմած էր խոր մտաւորութեան մէջ, յանկարծ Քեռուզաբէկին ուրը պատենից հանեց և օդի մէջ շողացնելով բարձրաձայն գոչեց. — «Ժամանակ է առաջ գնալու» ասելով, ձիու գլուխը շուռ տուեց ու դուրս եկաւ քաղաքի դռնից:

Զօրքն տեղից շարժուեց, ամբողջ քաղաքը դղրդում էր:

Բայց Քեռուզին լաւ գիտենալով, որ Հասան փաշան իւր արածները չը պիտի մարսէ, և բազմաթիւ զօրքով անշուշտ պիտի կտրէ իւր ճանապարհը, նա ջանք էր անում ժամ առաջ հասնել «Ղանլի Մաղարայ» կոչուած քարայրը, որ գտնվում էր այդ սահմանում, մի անմատչելի քարաժայռի գագաթին, որպէս զի Փերուզատ խանումին թագցնէր այդ քարայրում և ինքը մենակ դուրս գար հրապարակ նրանց դէմ կռուելու:

Սակայն դժբաղդ Փերուզատ խանումը տեսնում էր, որ Քեռուզին իրան տանում է մերթ լեռնաշղթաներով ու անտառներով և մերթ ձորերով ու անմարդաբնակ զառիվայրերով, սաստիկ մտատանջվում էր և յուսահատ ծածուկ մըմընջում. — «Ո՛հ, Աստուած իմ, Աստուած, արդեօք այս ո՛ւր է տանում ինձ այս հրէշը և ի՞նչ պիտի լինի արդեօք իմ ապագան այս ճիւղի ձեռքում»: Մանաւանդ գիտենալով որ, ոչ իրան դրութեան մէջ մտնող կայ, ոչ էլ օգնութեան ձեռք կարկառող սրտի սաստիկ յուզմունքից փսեց լաց լինել:

Քեռուզին լսեց նրա հեկեկանքի ձայնը, և չը նայելով որ նա այդպիսի դէպքերում, ոչնչի վերայ ուշադրութիւն

չէր դարձնում, այնուամենայնիւ այդ դէպքում կարծես մի
ինչ որ ներքին ազդեցութիւնից դիզուած խղճահարուեց և
չը զլացաւ թշուառի սիրտը մի քանի խօսքով ամօքել: Վերջ
ամենայնի այդ նեղ դրութեան մէջ էլ անձնապատան հե-
րոսը իւր անփոփոխ բնաւորութեամբ, սկսեց նրան մխիթա-
րելու համար, ազատ երգել. —

Ինչո՞ւ ես արտասովում գեղանիդ անմեղ,
Կարծում ես մեր ցեղը դիւցազնական չէ,
Քեզ քոյ հայրենիքից բերողը այստեղ,
Անհատներից մէկն է, կնոջ նման չէ:

Իմ քաջերս եօթը խմբի բաժանուած,
Պտրում են ինձ վագրի նման կատաղած,
Մինչ դժոխքն էլ իջնեմ, կգան անկասկած,
Մեծ ջարդ կուտան վատից. իմ խումբն անբան չէ:

Քեռուդ ինչ եմ, դեռ մէկին չեմ յաղթուել,
Ինձ է վերապահուած յաղթանակ տանել,
Թշնամու կողերը նիզակով ծակել,
Լերդ ու թոք դուրս թափել, թոյլ մարդու բան չէ:

Վերջապէս Քեռուդին Փերուզաա խանումին ու Ղըռա-
թին տեղաւորեց քարանձաւում ու այդ մասի միամտուեց:

Բայց այդ անցքից մի քանի օր առաջ, Այվազ խանը երա-
զում տեսնում է, որ իբր թէ Քեռուդին ընկել է մի լճի
մէջ և գլխին հաւաքուել են անթիւ մեծ ու փոքր ձկներ.
Իսկ Քեռուդին դեռ կիսաուժասպառ բազուկները շարժելով
մաքառում է նրանց դէմ և չի թողնում ոչ մէկին մօտենալ
իրան: Բայց լճի միջից մի մեծ կոկորդիլոս գլուխը բարձրա-
ցնելով ու աչքերը սեւեւելով նրա վերայ ձգվում էր կլանել
խեղճ Քեռուդուն: Այս արհաւիրքից սարսափած վեր է թըռ-

չում, և հասնում է, որ Քեռուդին անշուշտ մի մեծ նե-
ղութեան մէջ է: Անմիջապէս հրաւիրում է քաջերին և ման-
րամասն պատմելով տեսած երազը, հրամայում է պատրաս-
տուել և հետեւել իրան:

Քաջերը նոյն ժամայն պատրաստվում են ու կանգնում
ամրոցի մէջ գտնուած ընդարձակ հրապարակում, որտեղ Այ-
վազը արդէն սպառազէն կանգնած էր:

Խմբի մի չորրորդ մասը թողեց ամրոցի պահպանութեան
համար, իսկ մնացածներին առաջնորդելով, դուրս եկաւ ամ-
րոցից և ճանապարհը ուղղելով դէպի Սիլիստրայ, օգնութեան
հասնելու դիւցազն Քեռուդուն:

Հասան փաշայի դօրքը արդէն պաշարել էր Քեռուդուն
և քարայրից հազիւ կէս մղոն հեռաւորութեան վերայ բա-
նակ դրել:

Երեկոյ էր արդէն, արեգակի վերջին շառաւիղներն էլ
անյայտացան: Գիշերը տանելով իւր յաղթանակը, մուծն
աւելի սաստկացաւ և մռայլ գիշերը իւր սև քօղը սփռեց
տիեզերքի անսահման տարածութեան վերայ: Այդ միջոցին
քարայրից դուրս գալով Քեռուդին, սկսեց կամաց կամաց
օձապտոյտ նեղ շաւիղներով վայր իջնել դէպի դաշտը:
Անձնուրաց հերոսը քայլերն ուղղեց դէպի Հասան փաշայի
բանակատեղին և մթութեան մէջ մի հայեացք ձգեց տխուր
պատկերի վերայ, յետոյ ստուերի նման անցկացաւ նրանց
միջից, գաղտագողի լրտեսեց նրանց ոյժն ու դիրքը և դուրս
գալով բանակից, փոքր ինչ առաջ գնաց, բարձրացաւ մի
փոքրիկ բլրակի վերայ ու այսպէս երգեց. —

Դուրս արի բանակից, ո՞վ Հասան փաշա.
Այսօր մէկը քեզ հետ կատակելու է,
Ձէնքի շառաչիւնից, Ղըռաթի ձայնից,
Սար ու ձոր արձագանք արձակելու է:

Հրացանն հնարուեց, քաջութիւնն անցաւ,
Կեռ թուրը պատեանում ժանգոտաւ—փթաւ,
Աւանդ կայ պապերից, անգութ անիրաւ,
Թշնամուն տաք շամփրով պսակելու է:

Քեռօղլի, քեզ մահուան բաժակը դառն է:
Թող նա ըմպէ, որի արիւնը սառն է,
Քաջը կռուի մէջը վերք կուտայ կռունէ:
Երկչոտը ոտքի տակ սատակելու է:

Հասան փաշան Քեռօղլու երգը բառ առ բառ լսելուց
յետոյ, ևս առաւել զայրացած, սկսեց սպառնալիքներ կար-
գալ ու անպատիւ խօսքեր շփռել յանդուգն հակառակորդի
հասցէին:

Երկու հակառակորդներն այնքան մօտ էին միմեանց,
որ Քեռօղլին ևս պարզ լսում էր նրա սպառնալիքներն ու
հայհոյանքները: Սակայն Քեռօղլին այն աստիճան փորձուած
էր կեանքի մէջ, որ բանի տեղ չը դրեց նրա անվայել խօս-
քերը, գիտէր որ նա դառել է կորիւնը կորցրած կատաղի
առիւծ: Ի՞նչպէս չը մռնչէր ու զայրանար, երբ տեսնում էր,
որ երկաթեայ վանդակից թռել անհետացել է իւր ալախօ-
սիկ բլբուլը. այլ ևս այնուհետեւ յոյս չկար լսելու նրա քաղցր
գայլայլիկը... Կորել էր նրա չնաշխարհիկ հարսնացուն—Փե-
րուզատ խանումը. հետեւապէս կորել էին նրա խելքն ու
միտքը, տեղահան էին եղել սիրտն ու հոգին... միով բանիւ
խորտակուել էր նրա կենաց սիւնը: Այս ամենը ինկատի ու-
նենալով, Քեռօղլին թոյլ չը տուեց իրան, նոյնանման ան-
պատիւ խօսքերով պատասխանել նրան: Նրա մեծահոգու-
թիւնը թոյլ չը տուեց իրան, հասարակ մահկանացուների
նման, դիւրագոգիւ լինելու գէպի նա: Նա վեհանձն էր և
վեհանձնութեամբ էլ պատասխանեց Հասան փաշային հե-
տեւալ խորիմաստ երգով.—

Հասան փաշա, ինձանից չես օգտուի,
Ձէ որ ես քաջութեան նշաններ ունիմ,
Անմեղ մի բարկանայ, զուր է քոյ ջանքը,
Գիտցիր, հազար ու մի դարաններ ունիմ:

Հիմա կուգայ խան Ալվազս օգնութեան,
Գիժ քաջերիս կտամ սաստիկ հրաման,
Սրախողխող կանեմ զօրքդ անպայման,
Քեզ գերեվարելու պայմաններ ունիմ,

Քեռօղլիս ուխտել եմ իմ ծնած օրից,
Վրէժխնդիր լինել անմիտ հզօրից,
Հիմա իմ քաջերս դուրս կգան ձորից,
Տես թնչ նիզակակից պաշտպաններ ունիմ:

Երգի վերջին երկու տողը Քեռօղլին դեռ չէր կրկնե-
նել, որ իւր խումբը Ալվազի առաջորդութեամբ արդէն մօ-
տացել էր Ղանլի Մաղարային, ուր պատասպարուել էր ինքը
Քեռօղլին:

Այդ միջոցին յանկարծ մի ծանօթ ձայն լսելի եղաւ մօ-
տացող խմբին.— „Տղայք կանգնեցէք, ասաց Ալվազ խանը.
գիտենալով որ այդ ձայնը իրանց ծանօթ է:

Խումբը անշարժ մնաց իւր տեղը: Բայց ձայնը նորից
կրկնուեց, մինչև անգամ բառ առ բառ լսուեցին հետեւալ
խօսքերը—

„Հիմա իմ քաջերս դուրս կգան ձորից,
„Տես թնչ նիզակակից պաշտպաններ ունիմ“:

Բոլորը լսեցին և համոզուեցան, որ դա իսկապէս Քեռ-
օղլու ձայնն է:

Ալվազ խանը խումբը թողեց ձորակի մէջ Դալի Իւսու-
ֆի հովանաւորութեան տակ, ինքը հետը վերցրած Դամուրչ-

ողլուն, Բաբայ—Քեանհանին և Ռեհան Արաբին, առաջ անցաւ Քեռօղլուն գտնելու:

Երբ ձորակից դուրս եկան այս չորս քաջերը, սկսեցին միայն իրանց հասկանալի խորհրդաւոր ու պայմանական նշաններ (սիկնալ) տալ այլ և այլ ձայներով ու սուլելով, որ իրանց մէջ մշտապէս սովորական էր ասպատակութեանց ժամանակ:

Քեռօղլին լսելով իւր խմբի տուած խորհրդաւոր նշանը, ինքն էլ իւր կողմից պատասխանեց նոյն նշանով:

Այնուհետեւ բոլորը երբ համոզուեցին, որ այլևս ոչ մի տարակոյս չկայ, որ հանդէպներինը Քեռօղլին է, սկսեցին արագ քայլերով դիմել դէպի հրաւիրող ձայնը, որ տանում էր դէպի Ղանլի Մաղարան:

Երկար չը տևեց, նրանք մօտեցան ժայռին և տեսան որ Քեռօղլին սազը ձեռքին մենակ նստած մի բարձրագիր գնդաձև քարի վերայ, աշխուժով երգում էր.—

Մի ձայն հասաւ իմ ականջին,
Այվազն է եկողն, Այվազն է,
Մատաղ լինիմ նրա կեանքին,
Այվազն է եկողն, Այվազն է:

Ականջ դնելով ձայներին,
Ճանաչեցի իմ քաջերին,
Դամուրչօղլու հետ միասին,
Այվազն է եկողն, Այվազն է:

Ռեհան Արաբն արիւնհազեղ,
Բաբայ-Քեանհանը խիստ զօրեղ,
Հետը առած կուգայ մէկ տեղ,
Այվազն է եկողն, Այվազն է:

Լաւ իմանայ հասան փաշան,
Քեռօղլին չէ անօգնական,
Ամեն ըոպէ զօրեղ պաշտպան,
Այվազն է եկողն, Այվազն է:

Քեռօղլին երգը վերջացրուց, սազը վայր դրեց և քաջերը տեսածին պէս մօտեցաւ նրանց ու գրկախառնուելով բոլորին մի առ մի համբուրեց ու առողջութիւնները հարցրեց. իսկ քաջերը զգածուելով այս ջերմ համբույրներից, հեկեկալով լաց եղան:

Մի ժամ առաջ տրտմութեան մէջ սուգուած հսկան, այժմ փրկութեան նաւի վերայ նստած, իրան նաւահանգիստն էր կարծում, ուր վառվում էր ազատութեան փարոսը:

Սովորական խօսակցութիւնից յետոյ, Քեռօղլին պատմեց իւր գլխից անցկացած արկածներն ու կրած նեղութիւնները: Պատմեց թէ ինչ դժուարութեամբ էր Ղըռաթը դուրս բերել Սիլիստրայից, և թէ ինչ հանգամանքի շնորհիւ էր փախցրել Փերուզատ խանումին:

Երբ Քեռօղլին քարին նստած պատմում էր մօտիկ անցեալի տխուր պատմութիւնը, սրա հակառակ, Հասան փաշայի բանակում մեծ ուրախութիւն էին անում, այնպէս որ, կարծես թէ առիւծը դառագիղումն էր և իրանք յաղթանակ տարած քաջի պէս պէտքէ ուրախ վերադառնային հայրենիք: ամենևին աչքի առաջ չուենալով առաջիկայ փորձանքն ու անսպասելի ձախորդ դէպքերը:

Քեռօղլին իւր կարճ պատմութիւնից յետոյ, մօտիկ տուեց դէպի բանակը և տեսաւ որ Հասան փաշայի խայտաճամուկ բանակը ընդհանուր ուրախութեան մէջ է, և նրա մեծամեծները փաթաթուած թանկագին լողիկների մէջ, որոնք զարդարուած էին ոսկէ թելերից գործուած լայն երիզներով ու գեղեցիկ ճարմանտներով, հեռուից մի արհամարհական հայեացք ձգեց նրանց վերայ և ժպիտն երեսին ծաղրելով երգեց.

Գըդակներդ ծուռ փաթաթողք,
Այդ քնչ լիմար արշաւանք է,
Նրջանը չի մնալ այդպէս,
Զախող դէպքն այլ կերպարանք է:

Թանկագին լողիկ հագնողներ,
Մեծ մեծ գիւղերի տիրողներ,
Առանձին, ես եմ ասողներ,
Կռուի դաշտը տառապանք է:

Քեռուողի, ջանք չունեցողը,
Թշնամուց վրէժ չառնողը
Կռուի մէջ չը մեռանողը.
Վերք չառած գայ՝ ամօթանք է:

Քեռուողին երբ երգի աւարտն առաւ, սազը վայր դրեց:
Այվազ խանը ոտքի կանգնելով խնդրեց, որ թոյլ տայ իրան
վերադառնալ քաջերի մօտ և խումբը հետն առած գայ,
Հասան փաշայի դէմ պատերազմելու:

Քեռուողին կամաւորութեց, միայն այն պայմանով, որ
Ռէհան Արաբն էլ հետը գնայ: Թէպէտ շատ վստահ էր Այվազի
քաջութեան վերայ, բայց պատուիրեց որ դարձեալ զգոյշ
մնան, որովհետեւ երկիրն ու մարդիքը անծանօթ էին նրանց.
Իսկ Բաբայ Քեանհանին պահեց մօտը խորհրդակցելու ապագայ
անելիքների մասին:

Այվազի գնալուց բաւական ժամանակ անցել էր, բայց
նրա և իւր խմբի կողմից ոչ մի տեղեկութիւն չկար: Այդ
մասին Քեռուողին կասկածի մէջ ընկաւ, մտածելով որ մի
գուցէ թշնամու բազմութիւնը ահարկութեան տակ դրաւ
քաջերին: Բայց Բաբայ Քեանհանը յորդորում ու վստահաց-
նում էր, որ անհոգ մնայ, որովհետեւ քաջերի երակներում
երկիւղ կրելու արիւն չկայ: Սակայն Քեռուողին միանգամ
երկմտել էր և առաջագէմ Այվազի մէջ յետադիմութեան
հետքեր էր նշմարում:

Այլ ևս չը կարողանալով զսպել իրան, թախծալի ու
վրդուած սրտով վեր առաւ սազը և բորբոքուած երգեց.—

Գնաց, էլ չը վերադարձաւ,
Այդ իմ ապերախտ Այվազը,
Երևի ինձ խաբեց փախաւ,
Այդ իմ ապերախտ Այվազը,

Հասան փաշի զօրքը բազում,
Երկիւղ գցեց քաջի սրտում,
Ինձ թշնամու ձեռն է մատնում,
Այդ իմ ապերախտ Այվազը:

Զորս կողմս նստած թշնամի,
Կարօտ եմ մէկ բարեկամի,
Քաջ անունս ընկճել կամի,
Այդ իմ ապերախտ Այվազը,

Ես Քեռուողին եմ բանիմաց,
Թշնամու դէմ չեմ թագնուած,
Տիրոջը ուրացաւ գնաց,
Այդ իմ ապերախտ Այվազը:

Քեռուողին մինչ վերջացնում էր այս վերաւորական
երգը, յանկարծ Այվազի ու Ռէհան Արաբի առաջնորդութեամբ
քաջերը շրջապատեցին Ղանլի Մաղարան, ուր թագցրած էր
Հասան փաշայի հարսնացու-Փերուզատ խանումը:

Քեռուողին տեսնելով նրանց ներկայութիւնը, ամաչեց
և զղջաց իւր տարած կարծիքների մասին և ուրախութիւնից,
կաշաղակի նման, տեղից վեր ցաթկեց ու համբուրեց Այվազի
և Ռէհան Արաբի ճակատը: Նոյնպէս ոտքի կանգնած սիրալիր
կերպով ողջունեց և նորեկ քաջերին: Ապա, որպէս պարա-
զուի բոլորին, հրամայեց որ նրանց մի մասի համար անմի-
ջապէս վրաններ խփեն իւր նշանակած բանակատեղում, իսկ
մնացած երկու երրորդ մասը կրկին յանձնուեց յայտնի ռազ-

մագէտ ու քաջ պատերազմող Ռէհան Արաբին և Ալվազ խանին, որ նրանք իբրև առաջին փորձ, գիշերը յանկարծ վրայ տան թշնամու բանակին:

Քաջերը ուրախութեամբ յանձն առան իրանց վրայ դրած պարտականութիւնը: Նրանց մի խումբը գնաց դէպի աջ, իսկ միւսը դէպի ձախ:

Օրը այնքան տարածած էր, որ այդ միջոցին Հասան փաշայի զօրքը ընկղմած էր խոր քնի մէջ—բանակում տիրում էր գերեզմանական լռութիւն:

Յանկարծ Ռէհան Արաբը հրէշի նման վայրենի աղաղակներով մի յարձակում գործեց բանակի վերայ ու նրանց շփոթելով յետ քաշուեց: Մի և նոյնն արաւ և Ալվազ խանը: Բայց ամբողջ բանակը մի քանի րոպէում դղրդաց. շփոթուած զօրքը գէնքի դիմեց... միայն յարձակումը հակառակ կողմերից դարձեալ կրկնուեցաւ: Հասան փաշայի քնահարամ զօրքը անգիտակցաբար աւելի միմեանց էին կոտորում, չը ճանաչելով ու չը որոշելով թշնամին ու բաեկամը, քան հակառակորդ թշնամուն:

Այդ պատերազմում Քեօռօղլու քաջերը համարեա ոչ մի կորուստ չունեցան, բացի մի քանի աննշան վիրաւորներից և թշնամուն ծաղր ու ծանակ անելով, ուրախ յաղթանակով վերադարձան Վանլի Մաղարան, ուր Քեօռօղլին Բաբայ-Քեանհանի հետ միասին նստած անհամբեր սպասում էին քաջերի վերադարձին:

Խաւարահալած արշալոյսից խոյս տուեց մռայլ գիշերը, տղօթարանը բացուեց, ամեն գաղտնիք մերկացաւ: Հասան փաշայի զօրքերը հազիւ դադարել էին միմեանց կոտորելուց, խաղաղութեան դրօշակը պարզուեց, դալարաբեղ հովիտը ներկուել էր արիւնով, փռուած դիակներին թիւ չկար... միով բանիւ տեսարանը սրտաճմլիկ էր ու տխուր:

Հասան փաշան Քեահա բէկի հետ դուրս եկաւ բանակից

և խռոված հոգւով նայում էր չորս կողմը: Սարսափեց երբ տեսաւ Քեօռօղլու դրած նոր բանակը, որ ամբողջովին շրջապատել էին Ղանլի Մաղարան:

Այդ երկու հակառակ բանակները դէմ առ դէմ կանգնած, ահռելի վիշապի նման ուզում էին վրայ ընկնել ու կլանել միմեանց:

Արեգակը մի ջիտաբօյ դեռ նոր էր դուրս եկել հորիզոնից, որ յանկարծ երկու կողմից էլ պատերազմական փողերը հնչեցին: Հասան փաշան իւր կանոնաւոր զօրքի հրամանատարն էր, իսկ Քեօռօղլին անզուսպ ջալալիներ:

Երկու կողմից էլ կռուողները պատրաստ կանգած էին: Հին աւուրց ամայի հովիտն ու լեռնադաշտերը եռում էին մարդկանց բազմութիւնով. երկու կողմն էլ պատրաստ էին յարձակում գործելու միմեանց վերայ:

Քեօռօղլին սպառազինուած նստել էր իւր Ղըռաթի վերայ և ինչ ինչ կարգադրութիւններից յետոյ՝ վեր առաւ սազը և խրախուսելով իր քաջերին, պատերազմական փողին յարմար եղանակով երգեց հետևեալ դիւցազնական երգը.—

Երբ քաջը դուրս գայ քաջի դէմ,
Այն կռուի մէջ հուր կը թափուի,
Քաջի դէմ վախկոտն է նսեմ,
Արիւնը զերթ ջուր կը թափուի:

Քաջը կրում է վեհ անուն,
Կայ նախատինք երկչոտներուն,
Կտրիճից միշտ կարմիր արիւն,
Վախկոտից փրփուր կը թափուի:

Քաջն արեան կաթիլը վերջին,
Չի խնայիլ իւր ընկերին:

Իսկ երկչոտի սև երեսին,
Ո՛րչափ թուք ու մուր կը թափուի:

Մենք գոռ պատերազմ մղելով,
Միշտ յաղթել ենք մեծ ջարդ տալով,
Լախտեր վահանաց խրվելով,
Շերտերից փշուր կը թափուի:

Քեռուողին եմ խիստ պարզաբան,
Կռուի դաշտը կանեմ բոստան,
Շատ գլուխներ սոխի նման,
Իմ սրից միշտ գուր կը թափուի:

Երգը վերջացնելուց յետոյ, պատերազմն սկսուեց. երկու կողմից էլ լարձակումներն ահեղ էին. լսվում էին աղեղանց շաչիւններն ու սրածուրիչ նետերի սլացումները.

ասան փաշայի ահաբեկ զօրաց գունդը պատառուեց իրարանցումից և տիրեց նրանց սարսափելի շփոթ ու աղմուկ. իսկ Քեռուողու անզուսպ ու գլխից ձեռք վերցրած քաջերի համար այդպիսի դէպքերը խաղ ու խնդում էին:

Բայց չը մոռանանք ասել, որ Քեռուողին նախ քան պատերազմը իւր քաջերին խստիւ պատուիրել էր, որ Հասան փաշային և Քեահա բէկին, որքան հնար էր աշխատել կենդանի ձեռքակալել:

Այդ միջոցին Քեռուողին քաշեց իւր պողովատիկ սուրը և շողացնելով առաջ անցաւ. բոլոր իւրայինները հետևեցին նրան, պատառող վագրների նման թափուեցին Հասան փաշայի զօրքի մէջ. անգթաբար կոտորում էին, առանց աջ ու ձախ նայելու: Թողլերը տրորվում էին ոտքի աակ, ծաղկալի կանանց հովիտը ներկուեց մարդկանց արիւնով, ընկած դիակները լողում էին արեան մէջ... Տեսարանը քստմնելի և զարհուրելի էր: Մարդասիրութիւնը բացակայելով, անգթութիւնն էր գործ տեսնում թշուառների գլխին:

Այս անսպասելի հարուածն ու կոտորածը Հասան փաշային, իւր մեծամեծներին և զօրքին դէպի փախուստ դարձուց, որոնք գողերի նման թագնուելով ամրացել էին շրջակայ անմատչելի քարանձաւներում ու ձորերում:

Հասան փաշան երբ լսում էր հեռուից իւր դասալիք եղած զօրքերի անգթաբար կոտորուելը, որոնց լացն ու աղաւղակը երկինք բարձրացած բողոքում էր իւր անտեղի արարմանց դէմ, թէպէտ զղջաց իւր արածից, բայց արդէն ուշ էր: Ինքն ևս հառաչեց ու լացաւ և այնուհետև հաստատապէս վճռեց, որ մի անգամ ևս արձակ համարձակ դուրս գալ թշնամու դէմ կռուելու, կամ յաղթէ՝ կամ յաղթուի. եթէ ոչ Ղըռաթին, գոնէ Փերուզատ խանումին, կամ ազատել գերութիւնից, կամ մեռնել և վատ անուն չը ժառանգել, որ ապագայի խօսելիք լինի:

Այսպիսի մտածութեանց մէջ խճրճուած, Հասան փաշան չը գիտէր, որ Քեռուողու քաջերը առանձին խմբերի բաժանուած սար ու ձոր ընկած, որսորդի վարժ բարակների ու քէրծէների նման, նրա խիստ հրամանին համաձայն, որոնում էին իրանց որսերին:

Այդ միջոցին Հասան փաշան դուրս գալով իւր պատուպարուած ապաստանից, հրաւեր կարգաց իւր դասալիք եղած թագնուած զօրքին ու զօրավարներին, որ գան ժողովին իւր շուրջը:

Երբ այս ու այն կողմից, հողի տակ թագնուած խուրդների նման, եկան շրջապատեցին իրան. նա ճարտարախօս ու քաջ հռետորի նման, տաճկին լատուկ մեծաբանութեամբ, ամեն ինչ դէպի լաւը յեղաշրջելով, բացատրեց նրանց և յարեց, որ «այդ քարանձաւներում թագնուելով, մենք ոչինչ չենք կարող շինել: Մեր զօրքերի մեծ մասը, ասաց, պատերազմում կոտորուեցան ու դեռ կոտորվում են: Եւ ինչպէս ես հոտ եմ առնում, մեր անօրէն թշնամին դեռ մեր հետքը

որոնում է և աշխատում մեզ իսպառ ջնջելու: Ուրեմն դուրս գանք հրապարակ և դէմ յանդիման կռուենք, կամ կատարելապէս յաղթենք, կամ յաղթուինք... Ո՛վ գիտէ, գուցէ Ալլահը մի բան կանի՝:

Այս համառօտ հրաւերից յետոյ, զօրքը բաժանեց երկու մասի, մի մասը յանձնեց Քեահա բէկին, որին վիճակուեց պատերազմել Ռալի-Հասանի և Ռալի-Պալթի զօրաց հետ, իսկ միւս մասին ինքը—փաշան առաջնորդեց Ռամուրջօղլու և իսպալլու դէմ:

Սակայն Քեօռօղլին դեռ անտեղեակ այս կարգադրութիւններից, նրա քաջերը, որ մասամբ լսել էին այս մասին, առանց ժամանակ կորցնելու, գնացին շրջապատեցին Հասան փաշայի բանակը և պատերազմը նորից սկսուեց աւելի լայն ծաւալով:

Հասան փաշայի զօրքերը հանդիպելով Քեօռօղլու հրոսակներին, դէմ առ դէմ սկսեցին կռուութիւնը. երկու կողմից էլ հերոսաբար ընկնում էին քաջերը, բայց այն տարբերութեամբ, որ Հասան փաշայի զօրքից կրկնապատիկ աւելի էր կոտորվում, քան Քեօռօղլու քաջերից: Այսպէս մի քանի ժամ շարունակելով պատերազմը, Հասան փաշայի կողմը պարտութիւն խոստովանուեց և յաղթանակը Քեօռօղլու քաջերը տարան. թէև ոչ առանց նշանաւոր կորուստի:

Միւս կողմն էլ մի ուրիշ ճակատամարտ էր մղվում: Ռէհան Արաբն ու Քեահա բէկին մարտնչում էին միմեանց հետ և աշխատում մէկ մէկի տապալել: Երկաբ դիմադրելուց յետոյ, վարջապէս Քեահա բէկին ընկճուեց—պարտուեցաւ և յաղթանակը մնաց Ռէհան Արաբի կողմը:

Ձերբակալուեց Քեահա բէկին: Հասաւ նա և Հասան փաշայի ճգնաժամը, որին ինքը բնաւ չէր սպասում:

Քեօռօղլին այս ամենը դիտելով, ահաբեկու գոչմամբ, մահու հրեշտակի նման, կանգնեց Հասան փաշայի գլխին ու

նիզակը ճօճացնելով որոտաց. — «Հասան փաշա, իմ և քո կենաց դատավճիռը այստեղ է կայանալու: Դու խաբէութեամբ տարար իմ Ղըռաթը, իսկ ես քաջութեամբ բերի քոյ հարսնացուն: Փերուզատ խանումին, որոնք իսկապէս պատճառ եղան այսքան կոտորածներին և անմեղ արեան թափելուն, մանաւանդ թէ անուանարկեցին ձեր մեծահաջակ անունը: Իսկ այժմ տեսնում էք, որ դուք մեր գերին էք. բայց մենք ձեզ գերու տեղ չենք ընդունում, այլ ինչպէս առաջ, նոյնպէս էլ այժմ, դուք դարձեալ մեզ համար նոյն կառավարիչ փաշան էք և մեր պատուաւոր հիւրը: Մի քանի օր մեզ մօտ հիւր կը լինիք, ձեր արժանաւոր պատիւը կստանաք, այնուհետև Աստուած ձեզ հետ, արժանավայել պատուով ճանապարհ կը ձգենք, ապահով կացէք»:

Լսելով այս առնական խօսքերը մի սրիկայ կարծուածի բերանից, Հասան փաշան զղջաց իւր արարմունքներից, հեծեծեց, լացեց իւր սխալմունքների վերայ և վեհաբար տեղից վեր կենալով փարեցաւ Քեօռօղլու կրծքին, խոստովանելով իւր սխալմունքները:

Այնուհետև համբուրուելով միմեանց հետ, որոնց հետեցին երկու կողմի մեծամեծները, խաղաղութեան դաշն կապեցին և նոր բարեկամութիւն հաստատեցին:

Քեօռօղլին բռնելով նրա ձեռքը, հրապարակապէս ասաց. — «Այնուհետև դուք մեր մեծն էք ու մեր թանկագին բարեկամը, միամիտ կացէք»:

Այս խօսքերից յետոյ Հասան փաշան ու Քեահա բէկին փոքր ինչ սրտապնդուեցին ու շունչ առան:

Քեօռօղլին նրանց նստեցրուց իւր մօտ հիւրասիրելու:

Ամեն կողմ խաղաղութեան ու հաշտութեան ձայներ էին հնչվում. միայն Հասան փաշայի ներքին աշխարհը դեռ երկմիտ խռովութեան մէջ էր և մութ ու խաւար քօղով ծածկուած: Ոչ նրա արեւը իւր լոյսն էր սփռում և ոչ էլ

պայծառ լուսինը ամպի տակից էր դուրս գալիս:

Քեօռօղլու հրամանով խոհարարները սեղան ուտորաստեցին. սեղանը բաւականին համեստ ու ճոխ էր, այնուհետեւ սկսեց հացկերոյթը:

Հասան փաշայի բանակից աւար առած ոսկեղէն ու արծաթեղէն իրեղէնները, կարծես աչք էին շլացնում սեղանի վերայ: Քեօռօղլին կարծես դիտմամբ էր արել այդ կարգադրութիւնը, որ իւր ասպնջական փաշային զգացնել տայ իւր տկարութիւնն ու պարտութիւնը:

Ուրախութիւնն ընդհանրապէս լաւ էր անցկենում: Երկու հակառակ կողմերն էլ խիստ բարեկամական մտերմութեամբ էին վերաբերվում միմեանց: Բայց և այնպէս, թէև Հասան փաշան և Քեհհա բէկին այնտեղ նստած էին իբրև սեղանակից, բայց նրանց երեսին ոչ մի ուրախութեան ժպիտ չէր նկատվում. երկուսի էլ սրտերը հաւասար չափով վիրաւորուած ու կոտորուած էր, բոլորովին ախորժակ չունէին ուտելու, կարծես այդ լիառատ սեղանից նրանք մասն ու բաժին չունէին. մանաւանդ երբ մտածում էին թէ, իբրև հիւր, գերի պէտքէ գնան Չարգախլի Չամլիբէլ, այդ վայրենիների աշխարհը, մարդկային բոքենիների իշխանութեան տակ:

Երբ սեղանը վերջացաւ, էլ կարիք չէին տեսնում այդտեղ մնալու: Ամեն մարդ նստաւ իւր ձին. իսկ Քեօռօղլին Փերուզատ խանումին մի առանձին ընտիր նժոյգի վերայ նստեցրած, իւր հետ հաւասար գնացքով, առաջ ընկած գնում էին ղէպի Չամլիբէլ:

Հազարաւոր ձիաններ բարձուած էին աւար առած իրեղէններով, և այնքան հարուստ ու առատ էր այդ աւարը, որ կարծես թէ Փերուզատ խանումի օժիտը լինէր, որ բեռնաւորուած տանում էին նրա յետևից:

Յաղթանակող քաջերը գնում էին երգելով և ուրախ տրամադրութեամբ, իսկ յաղթուողները կոտորած սրտով:

Երբ կարաւանը ճանապարհ ընկաւ, Հասան փաշայի սիրտը մի անսովոր տխրութեամբ լցուեց: Աչքերը դարձուց ղէպի հայրենիք և սրտի խորքերից մի ծանր ախ քաշելով դառնապէս մըմնջաց. —

Մնաս բարով իմ սիրելի Սիլիստրայ,
Մնաս բարով իմ մանկութեան օրօրան,
Տեղ չը տուիր ինձ քոյ գրկում հանգչելու,
Սիրուհուս հետ գերի կերթամ անկուման:

Սրտի փղձուկը խեղդեց նրան ու այլ ևս չը թողեց շարունակելու, և այդպէս յուզուած սրտով շարունակեց իւր ճանապարհը: Պէտքէ ասել, որ այս մի քանի քառով նա արտայայտեց իւր հայրենասիրութիւնը և հոգու վառ զգացմունքն ու լռեց:

Սի քանի օր շարունակ ճանապարհորդելուց յետոյ, արդէն Հասան Չամլիբէլ, ուր կանգնած էր Քեօռօղլու գոռոզ ամրոցը, որի ճակատին ծածանում էր նուիրական գունով կանաչ դրօշակը:

Դեռ ամրոց չը մտած, Քեօռօղլին ձին կանգնեցրուց, մի ինչ որ բան մտաբերելով: Նոյն ժամայն կանգ առան և քաջերը:

Քեօռօղլու սրտին խոր վէրք էր եղել, Ղըռաթի կորցրած ժամանակ, մի և նոյն տեղում, Այվազի ասած այն հեգնական երգը, որ ասել էր. —

Նոր վաճառական ես դառել,
Առուտուրդ շնորհաւոր:

Այժմ որ Ղըռաթը վերադարձրել էր և Փերուզատ խանումին էլ հետն ունէր, կարծես վրէժխնդրութեամբ լցուած, վեր առաւ սաղը ու Այվազի այդ հեգնական երգի դէմ երգեց հետևեալ սրտագրաւ երգը. —

Հոգւոյս հատոր սիրուն Այվազ,
Քեզ մի սիրուն աղջիկ բերի,
Սիլիստրայի բուրաստանից,
Մի փունջ քնքոյշ ծաղիկ բերի:

Թշնամու զօրքը գնդերով,
Ջարդ ու փշուր արի սրով,
Ղըռաթի փոխան հակերով,
Գոհար ու մեղեսիկ բերի:

Քեռուղլին եմ ես աներկբայ,
Սիլիստրայի մտայ Սիլիստրայ,
Հասան փաշին դերի առայ,
Գլխին մեծ փոթորիկ բերի:

Երբ Քեռուղլին երգը վերջացրուց, կարծես մի կերպ ապահովութիւն ստացաւ և վիրաւոր սիրտը ամոքած էր համարում. որովհետեւ իւր նպատակին արդէն կարողացաւ հասնել, մի երկու խօսքով պատասխանեց, Այվազի իրան ուղղած դժուարամարս խօսքերին, որ մինչև այդ օր անմուռաց պահում էր սրտում:

Այդ միջոցին Այվազը ձիուց վայր իջաւ և մի երկու քայլ առաջ գալով, խոնարհ գլուխ տուեց Քեռուղլուն և ասաց. — „Ներողամիտ եղէք, որ մի երկու խօսք ունիմ խօսելու:

— Կարող էք, սիրելի Այվազ, կարող էք, քաղցրութեամբ ասաց Քեռուղլին:

Այվազը շարունակեց. „լրիւ քսան ու հինգ տարի է, որ ես ապրում եմ, թէ նեղ և թէ լայն օրերում, ձեզ հետ. բայց այնուամենայնիւ դեռ չի եղել մի դէպք կամ մի օր, որ ես համարձակուած լինիմ, մի երկու խօսք ազատ արտասանել ձեր առաջ. իսկ այսօր — այս րոպէին իմ խիղճը ստիպում է ինձ մի քանի խօսք ասել երգիդ առաջին երկու

տողի համար, որով մասամբ ինձ մի կերպ հասկացրիք իմ նշանադրութիւնը Փերուզատ խանումի հետ: Այդ իմ կարծիքով այն ժամանակ կը լինէր, երբ նախապէս սպանէիք Հասան փաշային և նրա անունը ջնջէիք աշխարհից: Բայց քանի որ այդպէս չի եղել ու դեռ նա կենդանի է և գերի է ընկել Փերուզատ խանումի սիրոյ համար, էլ ինչպէս կարող եմ ընդունել և չը մերժել ձեր առաջարկութիւնը, և ինչպէս կարող եմ յաւիտեան անբաղդացնել այդ դեռափափագ զոյգերին: Վերջապէս, չերկարացնելու համար, ասելիքս այն է, որ Փերուզատ խանումը իմ հարազատ քոյրն է, իսկ Հասան փաշան ձեր բարձրութեան եղբայրը: Այժմեանից ես խնդրում եմ, որ բարեհաճիք Փերուզատ խանումը դարձնել իւր փեսայացու Հասան փաշային, և նրանք թող բաղձաւորուին միասին, որքան իրանք կը ցանկան:

Նրանց այդպիսի առանձին խօսակցութեան ժամանակ, Հասան փաշան շրջապատուած էր զօրքերով, իսկ Քեռուղլին Այվազի հետ առաջ անցած էին խօսում:

Այվազի իշեալ խօսքերից Քեռուղլին կատարելապէս համոզուեց, որ նրա առաջարկութիւնը աւելի ազնիւ, բարի ու կատարեալ է, քան իւր նպատակն ու դիտաւորութիւնը:

— Ուրեմն ինչպէս կը բարեհաճիք, կրկին ժպտալով հարցրեց Քեռուղլին Այվազից:

— Այ թէ ինչպէս, ասաց Այվազը. արդէն ասացինք որ նրանք մեր քոյրն ու եղբայրն են. ուրեմն թող այս դէպքում երևայ մեր մեծահոգութիւնն ու մարդասիրութիւնը: Քանի որ նրանք միմեանց վրայ նշանադրուած են, դարձեալ միմեանց տանք — հասցնենք իրանց սիրակարօտ նպատակին և մի շքեղ հարսանեաց հանգէս կատարելով, վերադարձնենք հայրենիք, որ ամեն տեղ քարոզուի ու բոլորը լսեն և գիտենան, թէ Չամլիբէլում իսկապէս դիւցազներ են բնակվում, և թէ նրանց պարագլուխ կառավարիչ Քեռուղլին յատուկ դիւցազնի ծնունդէ:

Դեռ խօսքը հազիւ վերջացրած, այդ իսկ միջոցին Նիկեար խանութը լսելով Քեօռօղլու ողջ- առողջ և աջող վերադարձը, մի քանի նախախնայություններով դուրս եկաւ ամրոցից, ուրախ ժպիտն երեսին դիմաւորելու իւր անզուգական հերոսին, որ այդ ժամանակ բոլոր շրջակայքի խօսակցութեան առարկան ինքն էր միայն:

Նրանք մօտեցան միմեանց և վայելչաբար սիրաշահուելուց յետոյ, դեռ երկար չէին ուզում բաժանուել միմեանցից... բայց վերջապէս համեստ պատկառանքը տեղի տուեց պաշտելի ամօթխածութեանը և համեստութիւնը իւր վեհութեամբ միջամտելով նրանց մէջ, վերջ դրեց այդ սիրազեղուն գրկախառնութեանը և նրանք բաժանուեցան միմեանցից:

Այդ ժամանակ Քեօռօղլին ժպտալով ասաց. — Սիրելի Նիկեար, հետեւելով հնաւանդ պապենական սովորութեանը, իբրեւ ուխտաւոր, ահաւասիկ ես էլ իմ ընծան եմ բերել քեզ, որ իսկապէս Սիլիստրայի գեղեցկութեան գեղանի ու ազնիւ տիպերից մէկն է, և բռնելով Փերուզատ խանութի ձեռքից՝ յանձնեց Նիկեար խանութին:

Այդ հպարտ կինը առաջնորդելով Փերուզատ խանութին դէպի ապարանք, ուղղակի տարաւ նրան կանանոցում յատուկ իրաւ համար յատկացրած պճնազարդ սենեակը, որ արևելեան ամեն տեսակ շուրջութիւնով զարդարուած էր, այնպէս որ այդ ճոխութիւնը տեսնողի բերանը բաց կը մնար ու աչքերը շլացած:

Այդ վայրի տեղում և աւագակների որջ կարծուած բնակարանում, այնքան ճոխ հարստութիւն, պերճանք և կարգ ու կանոն կար, որ առանց շօշափելի կերպով տեսնելու, դժուար էր հաւատալ:

Հասան փաշային ու Քեահա բէկին էլ Քեօռօղլին տարաւ իւր առանձնասեակը, որը մի նոյն ժամանակ ծառայում էր նա և սեղանատան:

Հիւրերին զարմանք պատճառեց այդ սենեակը, որովհետեւ այնքան թանկագին զէնքեր էին քաշ արած պատերից, որ մարդի զարմանքն էր շարժում: Եւ բացի այդքան փարթամութիւնից, որ շատերին գուցէ անհաւատալի թուէի, նա և Քեօռօղլու ոտքերի տակ էլ փռել էին վազրի մորթի, իսկ պատին մխուած էր առիւծենի, որոնք հէնց Քեօռօղլին ինքն էր որսացել:

Տեղական սովորութեան, համաձայն, նրանք նախ սուրճ վայելեցին և ապա թեթեւ նախաճաշիկ արին: Իսկ մի քանի ժամ յետոյ ճաշեցին ու հանգստացան:

Նոյն օրը երեկոյեան ամրոցը կրկին կենդանութիւն ստացաւ. այդ գիշեր մեծ իրարանցում ու հրավառութիւն կար: Ամեն տեղ քէֆ — ուրախութիւն էին անում: Ընդհանուր շարժումն յիշեցնել էր տալիս, որ այդտեղ մի անսովոր գործողութիւն է կատարվում:

Վերջապէս հացկերութի ժամանակ Քեօռօղլին հրապարակապէս և հանդիսաւոր կերպով Հասան փաշային յայտնեց Ալվազ խանի հետ իւր առանձին խօսակցութիւնը, և աւելացրեց որ կարող են վստահ և հաւաստի լինել, որ իրանց խօսակցութիւնից, ոչ մի կէտ բաց չի թողնուի, բոլորը լրիւ կը կատարեն:

Հասան փաշան և Քեահա բէկին շնորհակալութիւն յայտնեցին այդ մասին, և հետեւապէս խնդրեցին Քեօռօղլուց, որ Ալվազ խանին մօտիկից ծանօթացնէ իրանց հետ և մտերմական յարաբերութիւնները փոխադարձապէս նորոգուին:

Թէպէտ Ալվազ խանը և միւսները նստած էին սեղանի վերայ, բայց նրանք մօտիկից իսկապէս միմեանց չէին ճանաչում բացի Քեօռօղլուց:

Այդտեղ Քեօռօղլին հաճութիւն ցոյց տալով նրանց ասածին, վեր առաւ սաղը և երգով ծանօթացրեց Ալվազ խանին: —

Այվազ խանին տեսնել կամիք, պարոնալք,
Անվեհեր է, արիասիրտ բնական,
Յանկալի է սեղան նստել նրա հետ,
Քաղցրաբան է, նա և ազնիւ տոհմական:

Պատերազմի դաշտում նա մի կրակ է:
Իւր թշնամու գլխին շանթեր կարձակէ,
Թէ զօրք թափուի հազար ու մի բանակէ,
Կը կոտորէ աջ ու ահեակ անպայման:

Նոտած իմ Ղըւաթը դուրս կգամ հանդէս,
Զեռս ճօճուն նիզակ, թուրս քարշ մէջքէս,
Քեօռօղլին եմ, աւանդումեմ ձեզ այոպէս,
Քսջերիս միշտ յարգանք տուէք փնտհաման:

Երբը որ վերջացրուց, նոյն րոպէին Այվազին և միւս
բոլորին մի առ մի ծանօթացրեց նրանց հետ: Իրան յատուկ
ոճով սկսեց այնքան գովաբանել նրանց, որ նրանցից իւրա-
քանչիւրը դուրս եկան համարեա մի մի Աքիլլէսներ ու Թէ-
սէոսներ, որոնք մի մի իսկական դիւցազներ էին:

Այս արարողութիւնը կատարելուց յետոյ, Քեօռօղլին
գիտմամբ հրաւիրեց Հասան փաշային իւր մեծամեծներով
ամրոցի ներքին ու արտաքին կազմակերպութիւնը տեսնելու:
Ինքը անձամբ առաջնորդեց նրանց գանձատունը, պատերազ-
մական գէնքերի մթերանոցները, շտեմարանները, պահեստ-
ները, նկուղները և հազար ու մի ծակ ու ծուկ, որոնք
լիքն էին այլ և այլ պաշարներով:

Այս ամենը գիտմամբ արաւ. որովհետեւ քաջ ծանօթ
լինելով տաճկական մեծաբանութեան ու սնապարծութեան
հետ, գիտէր որ Հասան փաշան և իւրայինք, վերադարձի ժա-
մանակ մէկը տասնապատիկ աւելուածով պիտի խօսէին ու
հռչակէին, ոչ միայն իրանց բնակած գաւառում, այլ և

մայրաքաղաքում ևս առաւել մեծացրած պիտի հասնէր Քեօռ-
օղլու քաջութեան ու հարստութեան համբաւը:

Մի քանի օր հանգստանալուց յետոյ, մի օր Քեօռօղլին
պատուիրեց Այվազին, որ Հասան փաշայի հարսանիքի հա-
մար արժանավայել պատրաստութիւններ տեսնի, շքեղու-
թեան համար ոչինչ չը խնայէ:

Այվազը պատուէրն ստանալուց յետոյ, ձեռնարկեց պատ-
րաստութեան: Այլ և այլ կողմեր հրաւիրակներ ուղարկեց,
բազմաթիւ որսորդներ արձակեց այս ու այն կողմ, նուա-
գածուններ, ըմբիշներ, լարախաղացներ և կաքաւող հարս ու
աղջիկներ հրաւիրեց այլ և այլ կողմերից:

Տունը փառաւորապէս կահաւորեց արեւելեան ազահ շը-
ռալութեամբ և ամենից վերջը հրաւիրեց հոգևորական դասը,
որ ըստ մահմետական օրինաց ամուսնական դաշն կռեն: Երբ
ամեն բան վերջացաւ, հրաւիրեալները եկան հաւաքուեցին,
պատրաստութիւններն անթերի իրանց տեղին կատարուեցին:
Հարսանիքն սկսուեց, որ ըստ հնաւանդ սովորութեան տեւեց
եօթն օր եօթ գիշեր:

Հասան փաշան և իւրայինք հարսանեաց հանդէսի ժա-
մանակ տեսան այն փառաւորութիւնը, որպիսին մինչև այդ
օր ոչ տեսած էին և ոչ էլ պիտի տեսնէին:

Հարսանիքը վերջանալուց յետոյ, երբ հրաւիրեալները
ցրուեցան, երկու օրից յետ Քեօռօղլին պատրաստուեց Հասան
փաշային Փերուզատ խանումի հետ միասին ուղևորել դէպի
Սիլիստրայ:

Քեօռօղլին ոչ միայն Հասան փաշայից աւար առածները
ամբողջովին, այլ իւր քաջ անուանը վայել մի հարուստ ու
շքեղ բաժինք էլ վերան աւելացրած, օժիտ տուեց Փերու-
զատ խանումին:

Բաժանման տեսարանը խիստ սրտաշարժ էր: Այնքան
դառնութիւններից, հալածանքներից ու կոտորածներից յետոյ

այսքան գրգռանք, սէր ու վայելչութիւն, արդարեւ շատ
ղարմանալի էր.։. Եւ այս բոլորը կատարուեց Այվազի մեծա-
հոգութեան և Քեօռօղլու հեռատեսութեան շնորհիւ. .

Հրաժեշտի վերջին համբոյրները տալուց ու մնաս բար-
եաւ ասելուց յետոյ, դեռ ևս Փերուզատ խանումը չէր ուզում
հեռանալ Նիկեար խանումից, հարազատ քոյրերի նման պինդ
գրկախառնուել էին միմեանց և չէին ուզում բաժանուել։

Վերջապէս զգածուած սրտերը հանգստանալուց ու դա-
դար առնելուց յետ, մի խումբ քաջեր Ռեհան Արաբի առաջ-
նորդութեամբ, նրանց անվտանգ հասցրին մինչև իրանց
հայրենիքը—Սիլիստրայ, ուր նրանք հասան իրանց մուրազին,
դուք էլ հասնէք ձեր մուրազին։

PP99 508/646